

WANKELLENDE WERELDORDE

DE IDEOLOGIE VAN HET FASCISME

[Een artikel van Robin te Slaa](#)

EEN WEG NAAR DUURZAME VREDE

[Vredesonderhandelingen in de praktijk](#)

HOOP IN EEN ONRUSTIGE WERELD

[De impact van politieke spanningen op gezinnen](#)

Inhoud

4 Fascisme begrijpen

8 Kjell-Åke Nordquist over vredesonderhandelingen

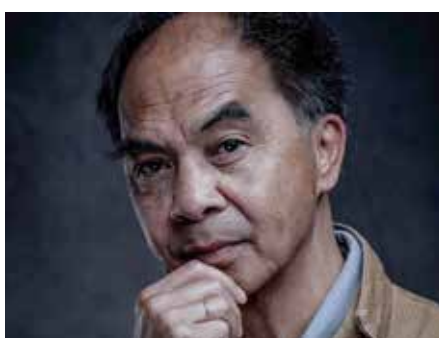
12 Interview Ihab Saloul over Palestijnse hoop

17 De impact van het nieuws op gezinnen

21 Soedan: de grootste humanitaire crisis

25 Bram Latumahina over de Molukse poli

32 Achter de stilte van seksueel misbruik

Redactioneel

De wereld wankelt. De oorlog in Oekraïne maakt al vier jaar duidelijk dat oorlogen niet alleen ver van ons bed plaatsvinden. Het genocidaal geweld in Gaza laat zien hoe het internationaal recht voor al onze ogen geschonden wordt. De humanitaire crisis in Soedan benadrukt pijnlijk dat er conflicten - en dus mensen - zijn die in het westen weinig aandacht krijgen. En op het moment van schrijven, kijkt de wereld gespannen toe hoe de spanningen tussen Iran en Amerika zich ontwikkelen.

De spanningen zijn internationaal en nationaal voelbaar, nu vanzelfsprekendheden als veiligheid, vrijheid en verdraagzaamheid onder druk staan. Beleid dat ingegeven wordt door angst in plaats van onderzoek en wetenschap, journalisten die monddood gemaakt worden en democratische normen die worden uitgehold. Wat in andere delen van de wereld al nooit vanzelfsprekend was, blijkt dat ook hier niet langer te zijn.

Amerika, Rusland en China herpositioneren zich in een veranderende wereldorde, terwijl Europa in hoog tempo zoekt naar meer autonomie. De gevolgen hiervan zien we dagelijks in het nieuws en worden in het groot en in het klein gevoeld.

In de kliniek waar ik werk zie ik de gevolgen van de spanningen in de wereld in het klein. Patiënten die zijn gevlucht voor oorlog en vervolging ervaren opnieuw onzekerheid. Waar zij veiligheid hoopten te vinden, voelen zij in Nederland angsten en spanningen die zich specifiek tegen hen als vluchtelingen richten. Ook collega-behandelaren ervaren de impact. Sommigen voelen zich machteloos, anderen juist strijdbaar, bijvoorbeeld wanneer wordt gesproken over het strafbaar stellen van hulp aan ongedocumenteerden. De vraag of we ons al in een vorm van oorlog bevinden, klinkt steeds vaker, zowel in de media, als op mijn werkvloer en in de privésfeer.

We leven in een tijd van grote onzekerheid. In deze editie van *Impact Magazine* gaan we hier dieper op in, door ons te richten op conflicten die nu spelen, door in te gaan op de betekenis van het begrip fascisme, maar ook met artikelen waarin hoop voor de wereld naar voren komt. Want een gevoel van machteloosheid als gevolg van angst en onzekerheid is besmettelijk, maar hoop is dat ook. En in deze wankelende wereld is hoop iets dat we hard nodig hebben.

Nienke Smit – Hoofdredacteur Impact Magazine

EN VERDER

- 16 **COLUMN**
Jackie June ter Heide - Messing up the world
- 29 **COLUMN**
Bart Nauta - Het recht van de sterksten
- 30 **BEELDVERHAAL**
Iraans vrouwenverzet in het Verzetsmuseum Amsterdam
- 35 **ESSAY**
Een reis om de wereld in tachtig gesprekken
- 37 **ERVARING**
Het levensverhaal van Atie Luhulima-Mustamu
- 39 **UITGELICHT**
- 42 **NtVP**

impact magazine over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen

Impact informeert, agendeert en discussieert over de psychosociale gevolgen van ingrijpende gebeurtenissen op zowel mensen, organisaties als samenleving. Het magazine is gericht op mensen die zich beroepsmatig bezighouden met de psychosociale gevolgen van rampen, crisis, oorlog en geweld, zoals hulpverleners, onderzoekers en beleidsmakers. Daarnaast focust Impact zich op een brede groep professionals en anderen met interesse in terugkerende actuele thema's als psychotrauma, psychosociale hulp na rampen en crisis als ook oorlog, vervolging en geweld.

Impact is een uitgave van ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en wordt mede mogelijk gemaakt door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de Nederlandse Vereniging voor Psychotrauma (NtVP).

Abonnement Impact komt vier keer per jaar uit, een jaarabonnement kost € 27,50. Abonneren kan door een mail te sturen naar impactredactie@arq.org

Redactie Nienke Smit (hoofdredacteur), Lucia Hoenselaars (adjunct-hoofdredacteur), Bart Nauta en Arjen van Lil
Redactie coördinatie Ineke van de Meene

Redactieadres Nienoord 5, 1112 XE Diemen
Contact Tel. 088-3305190, e-mail: impactredactie@arq.org

Uitgave 10de jaargang, 2026 - nr. 1

Oplage 1.000 exemplaren

Vorm en productie Bruksvoort Design

ISSN 2543-2591

Beeld: Shutterstock

FASCISME BEGRIJPEN

Wat is fascisme? Het antwoord daarop is niet zo eenvoudig. Wie deze vraag stelt, kan een veelvoud aan reacties verwachten. Veel mensen hebben bij het begrip fascisme geen eenduidige voorstelling. De voornaamste oorzaak daarvan is de begripsdevaluatie waaraan het woord na de Tweede Wereldoorlog onderhevig is geweest. De meest uiteenlopende personen, regimes en ideologieën kregen het steeds sleetser wordende etiket 'fascistisch' opgeplakt. Ideologische verblindheid, politiek effectbejag, maar nog vaker lagen oprechte morele verontwaardiging en onwetendheid daaraan ten grondslag.

Door Robin te Slaa

Na Auschwitz en alle andere verbijsterende misdaden van de nazi's en geestverwante bewegingen gold het fascisme voor velen voortaan als 'het absolute kwaad'. De historicus Hermann von der Dunk formuleerde het

scherp: 'Eerst bleek de fascist een duivel. Nu blijkt de duivel een fascist.' Het fascisme als synoniem voor het kwaad werd daarmee ook tijdloos en ongrijpbaar. Het sluimert volgens sommigen zelfs in iedereen. Zo was de

beroemde Italiaanse filmmaker Federico Fellini ervan overtuigd dat in ieder persoon een latent fascisme schuilgaat.

In zijn boek *Das Böse oder Das Drama der Freiheit* besteedt filosoof Rüdiger Safranski uitvoerig aandacht aan de 'demonische figuur' van Hitler als exponent van het kwaad. 'Dat Hitler en de zijnen aan de macht konden komen, blijft een permanente aanvechting van elk geloof in de mens', aldus de beroemde wijsgeer. De nazileider belichaamde volgens Safranski 'het voltooide nihilisme'. Tomeloze machtswellust en een apocalyptische drang tot vernietiging waren zijn werkelijke drijfveren: 'Hitler wil de hele morele wereld vernietigen. Het hoogste doel is de macht en het geweld.'

Miljoenen gewone mensen in de vorige eeuw geloofden heilig in het fascisme

Maar om het fascisme en in het bijzonder Hitler te bestempelen als 'het kwaad', verduidelijkt dat werkelijk iets? In het voorwoord van het tweede deel van zijn monumentale Hitler-biografie geeft Ian Kershaw op deze vraag een afdoende antwoord: 'Het kwaad is [...] meer een theologisch-filosofisch dan historisch concept. Hitler gelijk te stellen met het kwaad mag dan zowel waar als moreel bevredigend zijn, het verklaart niets; een unanieme veroordeling kan begrip en uitleg zelfs in de weg staan.' Hoe moet het fascisme dan wel worden beschouwd?

Nihilistische antibeweging

Decennialang verklaarden wetenschappers het fascisme primair vanuit politieke, economische en sociale oorzaken die zij beschouwden als causale betekenis voor de opkomst en het succes van deze nieuwe politieke stroming in Italië en in Duitsland. Hiertoe rekenden zij onder meer de late totstandkoming van een eenheidsstaat en het ontbreken van een werkelijke democratische traditie in beide landen, het hardvochtige Verdrag van Versailles dat ook 'overwinnaar' Italië benadeelde, de sociaaleconomische ontwrichting en wijdverbreide geestelijke ontreddeering na de Eerste Wereldoorlog en de panische angst bij talloze burgers voor het bolsjewistische gevaar.

De diepe morele verontwaardiging over de Holocaust en andere onmenselijke misdaden van fascistten – hoe terecht ook – bemoeilijkten lange tijd onbevangen

onderzoek naar de oorsprong en de ideologie van het fascisme. Binnen en buiten de wetenschappelijke wereld bestond een brede consensus: het fascisme beschikte niet over een consistente ideologie. Liberalisme, marxisme, socialisme en conservatisme golden als volwaardige ideologieën die konden bogen op vooraanstaande denkers. Het fascisme was volgens de communis opinio verstoken van een intellectuele stamboom en bestond uit weinig meer dan een samenraapsel van autoritaire en nationalistische leuzen.

Het fascisme, zo betoogde menig wetenschapper, was een barbaarse, reactionaire en nihilistische antibeweging zonder werkelijke ideologie of geestelijke grondslagen, die voornamelijk politiek ontspoorde 'kleinburgers' aantrok. De megalomane leiders hiervan werden slechts gedreven door hun onverzadigbare machtshonger en destructieve geweldsfantasieën.

In deze optiek gold het als overbodig en zelfs enigszins suspect om de denkbeelden van fascistten serieus te bestuderen. Een fundamentele vraag bleef daardoor onbeantwoord. Hoe wist een nihilistische antibeweging zonder werkelijke ideologie zoveel geestdriftige aanhangers achter zich te scharen? Miljoenen gewone mensen in de vorige eeuw geloofden heilig in het fascisme. Talloze aanhangers toonden zich bereid tot zowel het brengen van enorme persoonlijke offers als het begaan van de meest gruwelijke daden in zijn naam. Wat dreef hen?

Nieuwe consensus

Naarmate de afstand in tijd tot de Tweede Wereldoorlog toenam, verdween gaandeweg het taboe om te bestuderen wat fascistten letterlijk bezielde. Onder invloed van baanbrekende deskundigen op het terrein van het internationale fascisme-onderzoek, met name Roger Griffin, ontstond in de jaren negentig een nieuwe consensus over de ideologie, de culturele dimensies en de aantrekkingskracht van het complexe historische verschijnsel fascisme. Ondanks de verschillende gehanteerde definities wordt het fascisme tegenwoordig door de meeste wetenschappers beschouwd als een nieuwe generieke, revolutionaire beweging. Het kende allerlei nationale varianten, zoals bijvoorbeeld het Italiaanse *fascismo*, het Duits-Oostenrijkse *Nationalsozialismus* en het 'Nederlandsche Nationaal-Socialisme' van de NSB.

Als nieuwe revolutionaire stroming bouwde het fascisme deels voort op denkbeelden en opvattingen die ouder waren. Het utopische geloof in de schepping van een nieuwe mens en samenleving, massaterreur als

gerechtvaardigd middel daartoe en het transformeren van de politiek tot een seculiere religie vonden hun oorsprong in de Franse Revolutie. De jakobijnen waren de eersten die geloofden dat terreur als politiek instrument kon worden ingezet voor het verwezenlijken van revolutionaire doeleinden.

Fascisten namen daarnaast elementen over uit het gedachtegoed van verschillende antiliberaal denkers en voegden die – dikwijls in geradicaliseerde en ge vulgariseerde vorm – toe aan hun eigen ideologie. Dit gold bijvoorbeeld voor Friedrich Nietzsches lyrische beschouwingen over de *Übermensch* en de *Wille zur Macht*, de theorie van Gustave Le Bons dat de irrationele massa verlangt naar een autoritaire leider, en de visie van de syndicalistische theoreticus Georges Sorel dat bewust geschapen mythen mensen kunnen mobiliseren voor politieke doeleinden en er van revolutionair geweld een regeneratieve kracht uitgaat. De grondlegger van het fascisme, Benito Mussolini, betoonde zich herhaaldelijk schatplichtig aan deze denkers.

Bron: Walter Roveroni via Wikimedia Commons

Poster (ca. 1936) van de Italiaanse Fascistische Conferentie van Landarbeiders

Sociaal-darwinistische ideeën en rassen theorieën waren wijdverbreid in het fin de siècle

Het nazisme had in Duitsland en Oostenrijk nooit zo'n massale aanhang kunnen verwerven als het *völkische* gedachtegoed zich vanaf de negentiende eeuw niet op welhaast epidemische wijze had verbreid. Ideologen als Paul Anton de Lagarde en Julius Langbehn schreven over de raciale superioriteit van het *Deutschtum* en droomden over Germaanse kolonisatie en etnische zuivering in Midden- en Oost-Europa en het verdrijven dan wel vernietigen van Joden. Beide auteurs waren buitengewoon populair en vonden gehoor bij de ontwikkelde bevolkingsgroepen in de samenleving.

Sociaal-darwinistische ideeën en rassen theorieën waren wijdverbreid in het fin de siècle en fungeerden voor Europese staten als een pseudo-wetenschappelijke legitimering van oorlog, racisme en imperialisme. In zijn invloedrijke magnum opus *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts* uit 1899 verenigde de tot Duitser genaturaliseerde Brit Houston Stewart Chamberlain biologisch 'gefundeerd' racisme en sociaal-darwinisme. Zijn boodschap dat de nobele Ariërs in een raciale doodstrijd waren verwickeld met de kwaadaardige Joden maakte zijn bewonderaar Hitler tot kern van zijn *Weltanschauung*.

Ondanks de aanvankelijke verschillen op dit punt beleden vrijwel alle fascistische bewegingen vanaf de tweede helft van de jaren dertig een biologisch 'gefundeerd' racisme en antisemitisme. Het eigen volk werd beschouwd als een organisme waarvan 'het bloed' – als drager van erfelijke rasseneigenschappen – zuiver moest worden gehouden.

Ook denkbeelden over het bewaken van de erfelijke kwaliteit van het nageslacht leefden destijds breed. Fascisten waren beslist niet de enige aanhangers van de 'leer van de selectieve voortplanting', oftewel eugenetica. In de twintigste eeuw toonden talrijke prominente personen, van rechts tot links, zich bevolgen voorstanders van eugenetische maatregelen. 'Onvolwaardigen' moesten worden gesteriliseerd of zelfs geëlimineerd om zo de vermeende kwaliteit van het eigen volk te verbeteren.

Ten slotte deden vanaf eind negentiende eeuw denkbeelden over een synthese tussen nationalisme en socialisme opgang in Frankrijk, Italië en Duitstalige gebieden. Hierdoor beïnvloed, presenteerden fascistten zichzelf als vertegenwoordigers van een 'derde weg' tegenover het liberale kapitalisme en het marxistische socialisme.

'Fascisme' verwordt tot een containerbegrip voor vrijwel alles wat politiek en maatschappelijk als abject geldt

Als nieuwe revolutionaire beweging kende het fascisme verschillende utopische idealen, zoals een klassenoverstijgende, etnisch homogene en collectivistische samenleving. Fascisten wilden niet, zoals marxisten, de productiemiddelen 'socialiseren', maar hun volksgenoten. Het fascisme streefde naar de vestiging van een totalitaire samenleving waarin staat en partij het hele maatschappelijke leven beheersten. Ook de schepping van een nieuwe cultuur en elite en zelfs een superieur menssoort prijken op zijn politiek-ideologische programma.

Trivialisering

Door de opkomst van uiterst rechtse politici wereldwijd is de discussie over wat fascisme inhoudt weer opge-laaid. Natuurlijk is dit toe te juichen. Democratie en wetenschap gedijen bij debat. Helaas gaat deze discussie geregeld gepaard met de devaluatie van het woord 'fascisme'. Het verwordt tot een containerbegrip voor vrijwel alles wat politiek en maatschappelijk als abject geldt. Een veelzeggend voorbeeld is de bestseller *Dit is fascisme* van politicoloog en journalist Rosan Smits. Zij definieert fascisme als 'een politieke strategie om alleenheerschappij te verwerven door met steun van de massa de democratische rechtsstaat van binnenuit te ondermijnen'. Volgens Smits is fascisme noch een bestuursvorm, noch een 'eenduidige ideologie'. Zonder enige twijfel verkondigt zij: 'Ideologie is voor fascistten puur instrumenteel, iets waar je selectief uit shopt om de massa te mobiliseren'.

Door de mobiliserende kracht van zijn idealen te negeren, wordt het fascisme opnieuw gereduceerd tot een vrijwel inhoudsloze machtspolitiek zonder werkelijke ideologie. Waarom deze revolutionaire beweging miljoenen fanatieke aanhangers telde en zo'n desastreuze rol speelde in de geschiedenis wordt zo in nevelen gehuld. Helaas valt daarmee ook buiten beeld hoe diep het fascisme geestelijk geworteld was in de Europese cultuur en geschiedenis.

Door een onzorgvuldig gebruik van het begrip fascisme verliezen we niet alleen het zicht op het verleden, maar ook op het heden. Scherpzinnig wees historicus Quinn

Slobodian erop dat verscheidene denkbeelden die een deel van uiterst rechts tegenwoordig aanhangt, voortkomen uit een radicalisering van het neoliberalisme. Een cruciaal gevolg van deze ontwikkeling is dat er vanuit deze richting principieel wordt gestreefd naar een drastische inkrimping van het overheidsapparaat, al dan niet gesymboliseerd door het zwaaien met een kettingzaag.

Er zijn meer fundamentele verschillen met het fascisme van weleer. Zo is de illiberale democratie, die uiterst rechtse populistten willen vestigen, in haar kern vaak een etnocratie. Dit is een ingeperkt democratisch bewind waarin 'de algemene wil' van de dominante etnische bevolkingsgroep prevaleert boven de rechten van minderheden. De verschillen met de raszuivere *Volksgemeinschaft* – gegrondvest op het *Führerprinzip* – zijn moeilijk te loochenen.

Geconcludeerd moet worden dat het fascisme als epoche bepalend historisch verschijnsel niet werkelijk begrepen kan worden zonder zijn ideologie te bestuderen. Hierin school niet alleen voor een belangrijk deel zijn noodlottige aantrekkingskracht. Ook zijn terreur lag daarin al besloten. Wie het belang van de ideologie van het fascisme ontkent, loopt daardoor het risico – zij het onbedoeld – de oorzaken van het immense leed van haar vele slachtoffers te veronachtzamen. De vervolging van en de moord op talloze miljoenen mensen – geestelijk en zwaar lichamelijk gehandicapten, geesteszieken, Joden, Roma, Sinti, en zogenaamde Slavische 'Untermenschen' – waren immers per definitie ideologisch gemotiveerd.

Robin te Slaa is historicus en auteur van een groot aantal publicaties. Hij doet al ruim twintig jaar onderzoek naar het fascisme en geldt als expert op dit gebied. Samen met Edwin Klijn werkt hij aan een trilogie over de geschiedenis van de NSB waarvan inmiddels twee delen zijn verschenen.

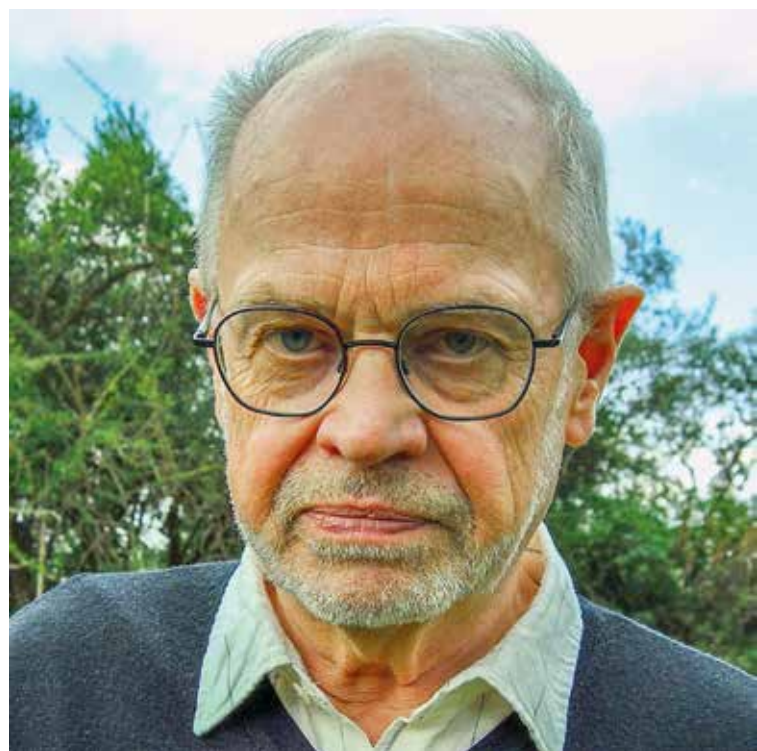
BOEK

In januari 2026 verscheen bij Boom Geschiedenis het boek *Fascisme. Oorsprong en ideologie* van Robin te Slaa, waarin hij een historische zoektocht onderneemt naar de oorsprong en de ideologie van het fascisme.

Het beginnen van een oorlog lijkt tegenwoordig makkelijker dan het beëindigen. Oorlogen, gewapende conflicten en crises lijken onze wereld te doen kantelen naar een nieuwe geweldsgolf. Het uitgelezen moment om in gesprek te gaan over vrede. Kjell-Åke Nordquist is professor aan de Universiteit van Stockholm en is gedurende zijn loopbaan bij verschillende vredesonderhandelingen en verzoeningsprocessen betrokken geweest, waaronder in Colombia, Oost-Timor en Palestina. Hoe gaat zo iets in zijn werk? Wat zijn de voorwaarden voor een duurzame vrede? Het is relevanter dan ooit.

Door Arjen van Lil

Kjell-Åke Nordquist

‘Hoe minder politiek, hoe beter’

Ik kan me voorstellen dat je iedere ochtend met aandacht de krant leest. Hoe verhoud je je tot het nieuws?

‘Je weet nooit wat je aantreft in de ochtend. Ik lees het nieuws in verschillende talen – in het Spaans, Frans, Engels en Zweeds – dus zo voorzie ik mezelf van verschillende perspectieven. In verschillende delen van de wereld wordt anders gekeken en gereageerd op de oorlogen in de wereld. Het is belangrijk voor ons Europeanen om ons daar bewust van te zijn. De verhoudingen liggen elders nu eenmaal anders, en dus ook de prioriteiten. De wereld denkt niet altijd zoals wij in Europa.’

Als vredesonderhandelaar is dat belangrijk om te weten. Hoe ben je bij vredesonderhandelingen betrokken geraakt?

‘Het is altijd goed om begaan te zijn met politiek en conflict, als maatschappelijk fenomeen. Ik ben vrij traditioneel begonnen, als onderzoeker op de universiteit. In mijn promotieonderzoek hield ik mij bezig met de factoren die ervoor zorgen dat een vrede langdurig

standhoudt. Maar daar kwam ik steeds meer in contact met humanitaire organisaties en zo ben ik ook betrokken geraakt bij daadwerkelijke vredesonderhandelingen, zoals in Israël-Palestina, Colombia of Oost-Timor.’

En hoe gaat een vredesonderhandeling eigenlijk in zijn werk?

‘Wanneer ik de rol als onderhandelaar of begeleider heb, praat ik vaak eerst met beide partijen en inventariseer ik ieders belangen en behoeften. Ik maak op basis daarvan een lijst met gesprekspunten. Maar het belangrijkste is om beide partijen een vorm van eigenaarschap te bieden. Ze moeten toegewijd zijn om samen met elkaar in gesprek te gaan. In het geval van Oost-Timor hebben we veel seminars en bijeenkomsten gehad en spraken we steeds af dat ieder bepaalde dingen zou voorbereiden voor de volgende bijeenkomst. Dat creëerde toewijding en eigenaarschap van het proces. Maar wat bleef, is dat ze elkaar niet zouden spreken zonder dat iemand ze een reden gaf om te praten.’

Wat maakt dat een vrede standhoudt?

'Hoe minder politiek, hoe beter. Dat besluitvorming en macht naar experts gaan die thuis zijn in een bepaald aspect van het conflict – in plaats van politici – is iets wat ik belangrijk vind. Het klinkt misschien droog, maar het is wel belangrijk. Het gaat erom dat we naar de feiten kijken. Maar deze manier van kijken staat tegenwoordig onder druk. Het politieke discours hecht tegenwoordig minder belang aan feitelijk relevant zijn. En het internationale discours neemt onafhankelijke besprekingen over en is tegenwoordig gepolariseerd, niet langer gaat het om oprecht luisteren. Wanneer een vrede is gesloten, kijk ik vooral of het politieke verkiezingen overleeft, dan geloof ik dat een vrede kan standhouden.'

'De wereld denkt niet altijd zoals wij in Europa'

Wat zijn andere factoren die een onderhandeling in de weg kunnen zitten?

'Wanneer een partij grote eisen stelt of uitspraken doet, terwijl een andere partij op detailniveau praat, dan is dat mijns inziens een slecht teken. Dan is er sprake van

een asymmetrie in de onderhandelingen en merk je dat de partijen nog niet op eenzelfde lijn en manier van communiceren zitten. Dat zie je nu bijvoorbeeld in de onderhandelingen tussen Oekraïne en Rusland. Oekraïne formuleert heldere en gedetailleerde voorwaarden zoals veiligheidsgaranties, terwijl Rusland nog grootse uitspraken doet over het bezit van gebieden die nog niet eens militair zijn veroverd. Ook met betrekking tot Groenland zie je dat Trump tot nu toe grootse uitspraken doet die weinig ruimte geven voor toenadering.'

'Maar ook raak ik bezorgd als de partijen geen voorzorgmaatregelen treffen voor de daadwerkelijke, fysieke ondertekening. Want een ontmoeting kan ook risicovol zijn en het is belangrijk dat er weinig politieke kosten of gezichtsverlies zijn wanneer het uiteindelijk niet lukt. De partij moet het wel durven om de ander te ontvangen en om dus ook de ander zijn perspectief aan te horen.'

Dat kan in tijden van oorlog en conflict soms lastig zijn.

'Dat zeker. Toen ik in Oost-Timor met de onderhandelingen bezig was, kwamen de guerrillastrijders in spijkerbroeken en vieze T-shirts aan terwijl de Indonesiërs in pakken met stropdassen aankwamen. Toen heb ik snel voor hen schone kleding gekocht, anders was het aan

Ondertekening vredesakkoord Colombia-FARC.

tafel al meteen een scheve verhouding geweest. Het is belangrijk dat je ook symbolische symmetrie creëert, dat is een belangrijk punt van vertrek.

Onderhandelingen gaan dus ook over interpersoonlijk contact?

‘Ja. Ik vind het ook altijd essentieel dat de betrokken partijen en individuen elkaar in persoon spreken. Wereldleiders moeten elkaar ook in persoon ontmoeten. Bij digitale ontmoetingen of ontmoetingen tussen slechts afgevaardigden is het lastig om een persoonlijke klik te vinden. Het gaat hier ook om vertrouwen. Mensen die elkaar hebben gezien kunnen vaak daarna zeggen, “Oké, ik vertrouw hem of haar. Laten we tot een besluit komen.” Ik heb nog nooit een vredesonderhandeling gevoerd zonder fysieke ontmoetingen.’

Je bent betrokken geweest bij vredesonderhandelingen, maar ook bij verzoeningsprocessen en waarheidscommissies. Hoe zijn deze verschillend van elkaar?

‘Een traditionele vredesonderhandeling gaat om het bereiken van vrede en het beëindigen van gevechten. Dat moet geformaliseerd worden en door de partijen worden erkend en geratificeerd. Dat zijn de zaken waarover je vaak leest in geschiedenisboeken: een document waarin vrede is gesloten tussen twee of meerdere partijen. Maar de laatste decennia is deze juridische dimensie verder uitgebreid. Zo hebben we tegenwoordig ook steeds meer aandacht voor de rol van de individuele militair. Hij of zij moet zich tenslotte ook houden aan afspraken en geen illegale handelingen van geweld meer verrichten tijdens het conflict.’

‘Wereldleiders moeten elkaar ook in persoon ontmoeten’

‘Maar waar we nu veel meer mee bezig zijn is de niet-juridische categorie. En dat is waar verzoeningsprocessen over gaan. Het gaat er om dat mensen weer met elkaar gaan praten en blijven praten, ook na de vredesonderhandeling. Het is gericht op het samenbrengen van individuen en gemeenschappen. Door te praten, te geven en te nemen, leer je namelijk ook hoe de andere partij nadenkt. Daar heb je uiteraard wel vrede of een staakt-het-vuren voor nodig. Verzoening is niet mogelijk als er nog geschoten wordt.’

‘Verzoening kan even belangrijk zijn als een formeel vredesakkoord. Verzoening ontbrak bijvoorbeeld in het Belfast Akkoord van 1998. Hoewel er formeel vrede

was gesloten, is er nooit een verzoeningsproces in gang gezet. Dat werd een civiele verantwoordelijkheid en je ziet nu dat de relaties zijn bekoeld. Beide groepen praten niet meer met elkaar en wachten op een vorm van verzoening. Dat laat zien dat je vrede en verzoening soms integraal moet laten lopen.’

En waarheidscommissies? Is waarheidsvinding altijd nodig voor een blijvende vrede?

‘Mensen verwarren soms verzoeningsprocessen met waarheidscommissies en stellen dat de één een voorwaarde is voor de ander, maar dat is niet helemaal waar. Iedere partij kan zijn eigen waarheid dragen. Vaak is een eenduidige waarheid namelijk niet alleen té gecompliceerd, maar is het ook de vraag of het wel nodig is. Het samenbrengen van ‘waarheden’ komt namelijk vaak tot stand door machtsdynamieken. Wat hier belangrijk is, is dat iedereen de kans krijgt om zijn of haar eigen waarheid en meningen te uiten. Verschillende partijen hebben tenslotte het conflict vanuit verschillende perspectieven meegemaakt. Dat hoeft dus niet te betekenen dat ze het eens moeten worden, maar het gaat erom dat ze de kans krijgen om zichzelf te uiten.’

‘Dat kost soms veel tijd. Soms duurt het tenslotte ook heel lang voordat waarheidscommissies met hun bevindingen komen en kun je niet wachten totdat die uitspraken er zijn. In de tussentijd is er namelijk ook dialoog tussen de betrokken partijen nodig en ruimte om eigen ervaringen, meningen en waarheden te delen. Het is een soort driehoek. Verzoeningsprocessen gaan over het oplossen van animositeit, vredesprocessen over het stoppen van gevechtshandelingen, en waarheidscommissies over een vorm van gerechtelijke waarheidsvinding.’

Je hebt je ook beziggehouden met religieuze conflicten en de rol van religie in vredesprocessen. Zie je religie als een bron van spanning of juist een platform voor vergiffenis?

‘Ik denk dat we religie op een vergelijkbare manier moeten behandelen als ideologie. Ideologieën kunnen destructief zijn, maar ook constructief – net als religies. In Europa hebben we soms de neiging om religie als een losstaand fenomeen te zien, iets dat je kan includeren of excluderen. Maar dat is niet per se hoe mensen in andere delen van de wereld daarover denken. Voor sommigen is alles in het leven religieus. En dus kunnen religieuze figuren of organisaties wel degelijk een rol of voorbeeldrol aannemen in het faciliteren van dialoog. In verschillende onderhandelingen heb ik religieuze leiders aan de tafel uitgenodigd en soms kunnen ze inderdaad garant staan voor bepaalde afspraken binnen het proces. Maar soms is het *juist* ook belangrijk om

Foto: Gareth James, CC BY-SA 2.0 via Wikimedia Commons

Doorgang in de Peace Wall die nog steeds door grote delen van Belfast loopt.

conflicten niet religieus of ideologisch te 'framen'. Het kan er namelijk voor zorgen dat er meer dimensies bij komen die wederzijds begrip in de weg gaan zitten. Ik doe normaal het tegenovergestelde: ik kaart zaken aan die door alle partijen wederzijds worden begrepen.'

'Maar soms kan religie ook volledig buiten een conflict staan, zoals in Oost-Timor. De vechtende partijen, die enerzijds voor onafhankelijkheid stredden en anderzijds voor aansluiting bij Indonesië, waren namelijk grotendeels katholiek. Het conflict was verre van religieus en zelfs een sterke eenheid in geloof kon het conflict dus niet sussen. Als religie een dubbele rol kan spelen in vredesprocessen, kan het ook een rol in vergiffenis spelen. Maar aan de andere kant moet wel gesteld worden dat een religieus persoon niet per definitie in staat is om te vergeven. Ik denk dat het beter is om religie niet bij politieke processen te betrekken, aangezien politiek om relaties gaat en daarom is verzoening een beter woord in deze context. Vergiffenis is ook een unilaterale handeling door één persoon, gebaseerd op zijn of haar innerlijke overtuiging om morele claims jegens de ander op te geven. Politiek zou deze diepe, morele handelingen niet van individuen moeten vragen. Politiek gaat om het opbouwen van relaties tussen mensen die bijvoorbeeld een gewelddadig verleden delen, om zo een geweldloze toekomst veilig te stellen.'

Deze processen vragen dus soms ook om een bepaalde culturele gevoeligheid?

'Inderdaad. Als individu denk ik dat je altijd een bepaalde gevoeligheid naar andere culturen moet hebben, maar ook naar je eigen cultuur. Je moet weten wat voor manieren en omgang belangrijk zijn voor mensen en wat je in bepaalde contexten wel of niet kan zeggen. Het basisprincipe is respect: je dient je te gedragen als gast. Zelfs dan kun je fouten maken, maar zolang er respect is dan zullen anderen je waarschijnlijk kunnen vergeven.'

'Ik ben er om anderen te laten praten, niet om zelf te praten. Dat is een cruciaal onderdeel van vredesbesprekingen. Soms wordt mij gevraagd wat mijn mening is, maar dan vertel ik ze dat ik geen stemrecht – en dus ook geen politieke belangen – heb in het land. Waar ik wél voor kan zorgen, is een platform om te communiceren. Twee tegenoverstaande partijen waren waarschijnlijk niet in gesprek geraakt zonder een onafhankelijke derde partij. En dat is vaak precies wat nodig is.'

Arjen van Lil is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolgung en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

‘Hoop is het enige levensmiddel dat Palestijnen hebben’

Palestijnen zijn overlevers en creëren leven uit de dood, stelt Ihab Saloul die de culturele vorming van identiteit onderzoekt en zelf Palestijn is. Wat er ook gebeurt, altijd beginnen ze weer opnieuw. Maar altijd klinkt de vraag: wat als? Wat als ze thuis konden blijven en gewoon zichzelf konden zijn? ‘Dat is wat elke Palestijn betreurt.’

Door Inge Schouten

‘Wij hebben oorlog op dit moment’, zegt hoogleraar Ihab Saloul vanuit zijn kantoor aan de Universiteit van Amsterdam als antwoord op de vraag hoe het met hem gaat. De vraag is voor hem een ‘kernvraag’ die hem veel bezighoudt. ‘Ik voel angst. Iedereen is in oorlog met zichzelf en met elkaar. Welke betekenis geven we aan ons leven? Wat zijn onze idealen? Wat betekent democratie? En liefde? Daarnaast voel ik verdriet, omdat onze menselijkheid onder druk staat.’

Ihab Saloul (1973) werd geboren in Gaza, Palestina. Hij groeide op zonder vader en ging als 7-jarig jongetje na schooltijd aan het werk om als oudste zoon voor de familie te zorgen. Hij was arm – hij kon zich tot zijn 16e geen schoenen veroorloven – maar haalde op school de hoogste cijfers. Op zijn 18e werd hij vanwege zijn talent naar Nederland gehaald. Hij kreeg een huis, een beurs en ging studeren. Inmiddels werkt hij 33 jaar in de wetenschap.

Foto: Hosny Salah (Phebay)

‘We zijn op het dieptepunt van menselijkheid’

Saloul is de oprichter van de Amsterdam School for Heritage, Memory and Material Culture aan de UvA (AHM). Hij doet onderzoek naar de vorming van identiteit, met een focus op cultureel erfgoed en conflict. Ook is hij als hoogleraar Memory and Narrative verbonden aan de Universiteit van Bologna.

Hoe zou u uw eigen identiteit beschrijven?

‘Ik ben Palestijn en ik wil altijd Palestijn zijn, dat is mijn identiteit. Maar ik ben ook Nederlander. Ik heb een Nederlandse vrouw en kinderen. Ik leef mijn leven hier in Nederland, maar mijn hoofd is ook ergens anders. Mijn moeder, broer en zus zijn in Noord-Gaza. Ja, die hebben

het overleefd. Meer dan tachtig andere familieleden zijn gedood. De laatste drie jaar heb ik dag per dag geleefd, uur per uur. Mijn pijn heeft veel invloed op mijn leven.’

Hoe gaat u daarmee om?

‘Ik kan werk en privé scheiden. Hier doe ik gewoon mijn werk. Zo heb ik het geleerd. Maar er komen veel studenten, collega’s en promovendi naar me toe en vragen zich af: wat is de betekenis van ons werk nog? Door de onmenselijkheid van de laatste drie jaar in Gaza zijn we die betekenis kwijt.

Het leven gaat niet zomaar door, de pijn blijft. Veel mensen doen alsof het goed gaat of alsof wat er gebeurt in de wereld normaal is. Dat is een overlevingsmechanisme, want wat is het alternatief? We zijn op het dieptepunt van menselijkheid.’

Eerder zei u tijdens een lezing: ‘Wij weten als Palestijnen dat we elk moment gedood kunnen worden. Dat is niet zozeer het ergst, maar wat ons het meeste raakt, is de vernietiging van ons volk, onze cultuur.’ Kunt u dat toelichten?

‘Als Palestijn groei je op met het idee: ik kan elk moment gedood worden, zonder redenen. Als kind elke dag naar school lopen onder militaire bezetting doet je al beseffen: het leven verloopt niet dag voor dag, maar seconde voor seconde.’

Was u zich daar ook van bewust toen u als jongetje naar school liep?

‘Ja, en dat creëert een cultuur van overleven. Palestijnen zijn de laatste 103 jaar elke seconde aan het overleven. Dat gevoel is sinds de militaire bezetting in 1967, het jaar van de Zesdaagse Oorlog, alleen maar erger geworden. Elke Palestijn is eigenlijk een overlever.’

Voelt u dat hier ook?

‘Ik ben hier niet angstig, maar het zorgt voor een bepaalde houding: 100 procent inzet, elke seconde. Geniet en investeer in wat je doet. Er is geen garantie dat je er straks nog bent. En dat is niet erg.’

Wat is dan het ergst?

‘Dat is de vernietiging van de cultuur, van de liefde in het Palestijnse hart. Ik ben opgegroeid zonder vader, hij is vermoord. In 2023 hebben de Israëli mijn vader weer vermoord. Het hele graf is weg en ik weet niet waar hij is. Ze hebben hem twee keer vermoord. Dat is wat veel Palestijnen nu meemaken. Zelfs een dode Palestijn ontsnapt niet aan wat er gebeurt in Gaza. Dat is het ergst.’

Een ander principe van de Palestijnen is: begin van het begin. Dat betekent dat je altijd weer opnieuw begint. Palestina begon met 200.000 inwoners na 1948. In 1948 zijn ongeveer 1 miljoen mensen vermoord en meer dan een half miljoen Palestijnen zijn uitgezet. Er bleven 200.000 Palestijnen over. En nu: we praten over 9 miljoen Palestijnen.

Palestijnen zien kansen en beginnen altijd weer opnieuw. Palestijnen zullen altijd bouwen. Ook in Gaza. Op dit moment zelfs tijdens de genocide zijn scholen in tenten open en dokters aan het werk. *We do it anyway and everywhere.*

Het raakt u het meest, ondanks dat u ook zegt: we bouwen alles opnieuw op.

'Ik maak me zorgen om de Palestijnen die niet rationeel denken. Wat kun je zeggen tegen een kind van 12 van wie zijn familie is afgeslacht? Er komt een betere toekomst? Nee.

Laatst zag ik op televisie een interview met een 13-jarig kind dat voor zijn ogen zijn familie zag sterven. De journalist, die activiteiten organiseerde voor kinderen in oorlogssituaties, vroeg hem: "Wat is je wens voor het nieuwe jaar 2026?" Het kind antwoordde: "Ik wil doodgaan. Ik wil een martelaar zijn, want mijn moeder, vader, broer en zus, iedereen is weg." De journalist was in shock.

De laatste 3 jaar zijn meer dan 80.000-100.000 kinderen hun ouders kwijtgeraakt. En zij willen één ding: revanche. Dat is een natuurlijk proces bij trauma's. En dat is ook het pijnlijke: je vermoordt de liefde in mensen.'

In uw onderzoek naar identiteit kijkt u ook naar de rol van cultureel erfgoed. Verandert de betekenis van cultureel erfgoed door de tijd heen?

'Erfgoed heeft op zichzelf geen betekenis. Wij geven daar zelf betekenis aan. Elk land probeert zijn eigen narratief van de geconstrueerde identiteit te beschermen via erfgoed. Erfgoed is geen doel, maar een tool.

In Nederland speelt dit een grote rol vanwege de relatief korte geschiedenis van het land. Bij de opbouw van de staat hadden we narratieven van erfgoed nodig om onze identiteit te versterken. Denk aan de Nederlandse vlag en oranje als nationale kleur.

Sinds 2000 valt alleen wat van groot belang is nog onder erfgoed. Onze identiteit is namelijk stabiel geworden. Narratieven als de Gouden Eeuw en de Nederlandse vlag zijn zo sterk, waardoor we de rest

niet meer nodig hebben. Ook het Nationaal Monument op de Dam en het Rijksmuseum zullen altijd belangrijk blijven.'

De Volkskrant schreef eerder dit jaar dat Israël achter archeologische schatten op Westoever aanzit.

'Dat is niks nieuws, dat hoort bij de zionistische ideologie van Israël. Het bestaan van het land is gebaseerd op een mythisch narratief, maar heeft geen archeologische basis. Het probleem van archeologie als discipline is dat het gebruikt kan worden door kolonisten als rechtvaardiging voor het eigen bestaan. Veel archeologische instellingen en objecten zijn door Israël geplunderd. Het is een strategie om hun koloniale bestaan en identiteit via bewijs te versterken.'

U zegt zich tijdens uw werk in te zetten voor een inclusieve dialoog en aandacht te hebben voor verschillende perspectieven rond conflict. Wanneer is een dialoog succesvol?

'Als mensen beseffen dat ze gelijkwaardig zijn en als je kunt zeggen wat je denkt. Ik zie jou als mens en jij ziet mij als mens. Ik hoef jou niet te zijn en jij hoeft mij niet

Ihab Saloul

te zijn. Onze verschillen zijn onze sterktes. Zo heb ik ook constructieve gesprekken met studenten, collega's en vrienden uit Israël.'

Begrijpt u die andere perspectieven ook?

'Ja, natuurlijk. Dat is mijn werk. In mijn klas zitten studenten met verschillende achtergronden. Het gaat erom hoe zij allemaal iets kunnen bijdragen. Dat is het mooiste van mijn werk. Ik kan me mijn leven niet voorstellen zonder mijn leven nu.

Stel dat ik in Palestina was gebleven, misschien was ik dan wel een ander mens geworden. Dat is wat ik mooi vind en tegelijkertijd betreurt. Dat is wat elke Palestijn betreurt: de mogelijkheid om zichzelf te zijn. We zijn genoodzaakt om het land te verlaten, maar als de situatie in Gaza anders was geweest, was ik waarschijnlijk niet naar Nederland gekomen. In mijn achterhoofd klinkt altijd de vraag: wat als?'

Als immigranten de kans kregen om thuis te blijven, dan zouden ze dat doen

Na al die jaren is er nog geen berusting?

'Nee, ik heb mijn hele leven gegeven aan Nederland, maar ik wil thuis zijn. Dit is mijn huis geworden, maar de hele betekenis van thuis is veranderd. De mens wil altijd in zijn eigen omgeving blijven. Mijn familie is twee jaar in Noord-Gaza gebleven. Ons huis is zes keer gebombardeerd, maar ze bleef. Nog altijd wonen er 3 miljoen mensen in Gaza, mensen die hun thuis niet verlaten. Dat toont gelijk het misverstand rond migratie.'

Wat is dat voor misverstand?

'Mensen denken vaak dat immigranten uit zijn op ons geld. Nee, als ze de kans kregen om thuis te blijven, dan zouden ze dat doen. Dit misverstand leeft de laatste dertig jaar in Nederland en voedt de angst voor migranten en het Amerikaanse imperialistisch denken over 'de ander'. Hierdoor worden bepaalde politieke ideologieën naar voren gebracht en de verdeeldheid tussen mensen in Nederland vergroot.

Elkaar beoordelen op hoe we eruitzien of welke taal we spreken verbreekt de sociale cohesie. Mensen moeten beoordeeld worden op wat ze doen voor de maatschappij. Ik vind het belangrijk om een positieve bijdrage te leveren aan het land waar je bent en dankbaar te zijn

voor wat je hebt. En dat doen de meeste mensen ook. Ik heb altijd hard gewerkt. Ik had baantjes als vakkenvuller, als schoonmaker. Uiteindelijk kreeg ik een Nederlands paspoort. Maar dat was nooit een droom om een andere identiteit te krijgen. Ik ben Palestijn. Ik zie een paspoort niet als identiteit, slechts als tool om te reizen, niet meer dan dat.'

Is er hoop op een betere toekomst?

'Zolang ik adem is er altijd hoop. Het kwaad is de uitzondering, niet de regel. Zonder hoop zou ik geen dag kunnen leven. Aan toekomstige generaties Palestijnen wil ik meegeven dat hoop het enige levensmiddel is dat we hebben. Accepteer hoe het is en wees dankbaar voor wat je hebt. Maar blijf ook hoop houden dat morgen beter wordt en houd vast aan jouw idealen.'

Zou dat 7-jarig jongetje dat net zijn familie is kwijtgeraakt, geloven dat morgen alles beter wordt?

'Nee, dat jongetje ziet het vanuit zijn eigen trauma. Hij wil zijn vader en moeder terug. Een getraumatiseerd kind moet eerst rust in zichzelf vinden om te geloven dat morgen beter wordt. Jezelf vinden en rust hebben in jezelf, dat is wat vrijheid is.

Maar wie leeft er werkelijk in die vrijheid? Iedereen draagt iets van pijn met zich mee. In die zin is iedereen op zijn eigen manier getraumatiseerd. Je kunt bijvoorbeeld rijk zijn, maar dat betekent niet dat je ook per se gelukkig bent. We zijn allemaal op zoek naar geluk, via de liefde, een gezin of een huis, maar dat is misschien wel een grote mythe.'

Er zijn toch mensen die zeggen: 'Ik heb alles wat ik wil.'

'Dan leef je in je eigen wereld en dat is ook een zegen. Je kunt jezelf overtuigen dat alles mooi is, maar is dat realiteit? Gelukkig zijn terwijl je overal in de wereld allemaal ellende ziet, kan omslaan in egoïsme.

Onze cultuur dwingt ons zo te denken: we praten mee en denken mee, maar zolang het vuur niet mijn kant op komt, zit ik goed. En dat is precies het probleem in de wereld. Dat is het vermoorden van de onmenselijkheid. Zelf doe ik daar misschien ook aan mee; ik kijk mezelf in de spiegel.'

Inge Schouten is tekstschrijver en docent professioneel schrijven.

De laatste tijd luister ik liever naar de podcast *Ill-Advised by Bill Nighy* dan naar het nieuws. Kent u hem nog, Bill Nighy? De Britse acteur die de wereld veroverde met zijn rol als verlopen rocker in de kerstfilm *Love Actually* en wiens diepe, enigszins lijkige stem je oor inglijdt als ahornsiroop. Inmiddels is hij 76 jaar oud en geeft hij zonder enige pretentie adviezen over het leven want, zo zegt hij:

I've reached a certain age where you can be mistaken for somebody who knows what to do and what's happening. But if you take a look around the world you can see that that is plainly not the case, because there are men of my age (...) messing up the world as we speak.

Hij heeft gelijk natuurlijk. Oude mannen die geen idee hebben waar het werkelijk om gaat, verkloten de wereld *as we speak*. 73, 76, 79 jaar oud. De leeftijd waarop je niet alleen een aardige opa zou moeten zijn voor je kleinkinderen, maar ook zorg zou moeten dragen voor het lot van andere kinderen die liggen dood te vriezen in een natte tent of een gebombardeerd appartement, of die worden opgepakt met hun konijnenmuts nog op hun hoofd.

Messing up the world

De vaart en radicaliteit waarmee de wereld verandert en de schade die dat berokkent aan honderdduizenden mensen is adembenemend en regelmatig hartverscheurend. Ik schrijf gewoonlijk niet over politiek en ook nu met een zekere aarzeling, ware het niet dat de redactie van *Impact Magazine* mij heeft gevraagd een stukje te schrijven over de vraag: zijn we nu, gezien de toestand in de wereld, met zijn allen moreel verwond?

Morele verwonding is een mooie term die de pijn uitdrukt die we kunnen ervaren wanneer door ons doen of laten, en tegen ons geweten in, belangrijke morele grenzen overschreden worden. Is die term ook van toepassing wanneer – ik noem maar een dwarsstraat – onze regering actieve ondersteuning biedt aan een bevriende mogendheid die verdacht wordt van genocide? Of wanneer – ik noem een andere dwarsstraat - we weigeren om zieke kinderen naar Nederland te laten komen voor levensreddende zorg?

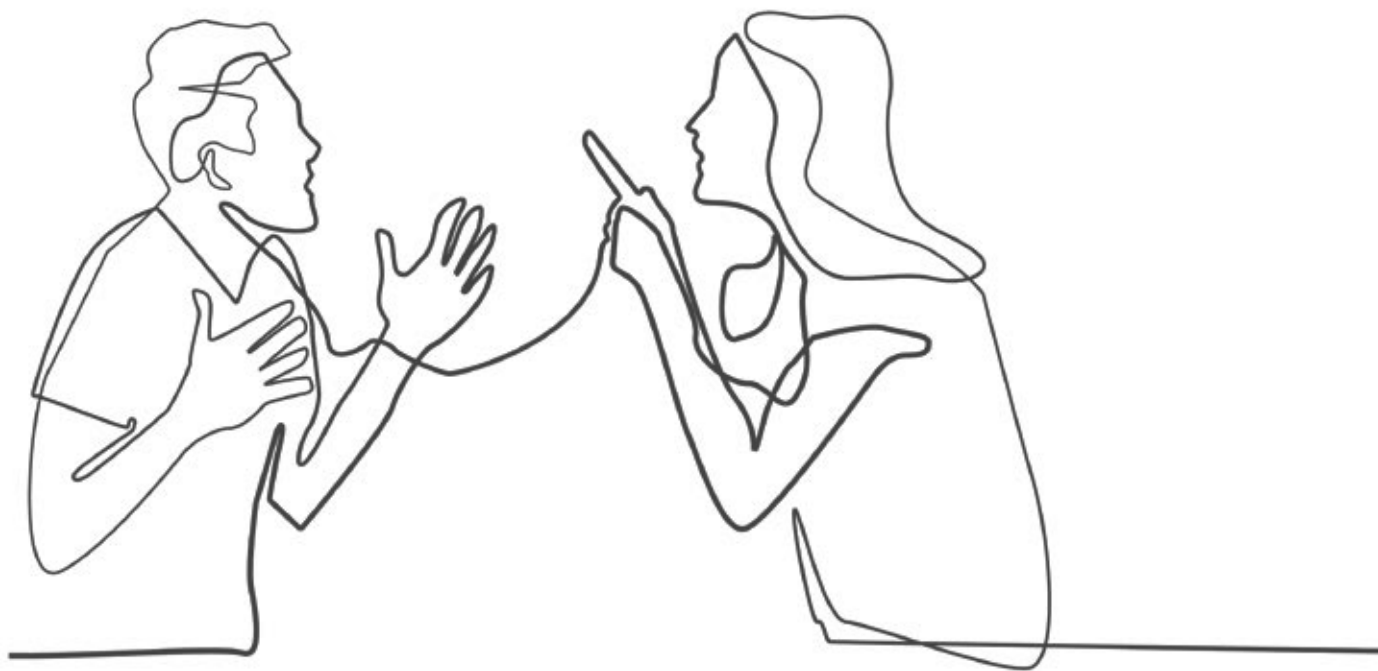
Morele verwonding heb je in alle soorten en maten. Je kunt morele frustratie ervaren, vergelijkbaar met het stoten van je telefoonbotje. Je kunt moreel belast zijn, vergelijkbaar met een flinke blauwe plek. En je kunt moreel verwond zijn, dan stroomt er bloed. Flink veel bloed ook, niet makkelijk te stelpen.

Al die termen suggereren dat je je terug moet trekken om te herstellen. Dat je tijd nodig hebt voor jou. Mede daarom aarzel ik om de schaamte, de woede, de verontwaardiging, de innerlijke strijd die velen momenteel ervaren, morele verwonding te noemen. Waar gaan we heen met zijn allen wanneer we onszelf wegzetten als moreel verwond? Hoe gaan we de morele druk die we ervaren dan omzetten in actie?

Meer dan rust om onze wonden te likken, vraagt deze tijd om morele moed en daadkracht. Om te staan voor wat in de morele-verwondingsliteratuur wordt genoemd 'diepgevoelde morele overtuigingen en verwachtingen'. Hoe? Geen idee. Net als Bill Nighy ben ik ook iemand die *can be mistaken for someone who knows what to do and what's happening*, maar op mijn best blijf ik steken in weifelende columns in *Impact Magazine* of laffe reposts op LinkedIn.

Jackie June ter Heide is klinisch psycholoog en senior onderzoeker bij ARQ Centrum'45, en gespecialiseerd in morele verwonding.

Beeld: Shutterstock

‘STEUN, INVLOED EN PASSENDE HOOP ALS ANTWOORD OP EEN WERELD VOL SPANNING’

Velen van ons kennen de beroemde muurschildering van Banksy van een meisje met een rode ballon voor een grijsgrauwe muur, waarop de tekst prijkt *‘there is always hope’*. We zijn enkele maanden ver in 2026 en ik denk dat velen van ons op zoek zijn naar wat die hoop betekent in deze wereld vol spanning. Er zijn de vele oorlogen, er is groeiende ongelijkheid, armoede en onverdraagzaamheid. Er zijn de wereldleiders die het niet nauw nemen met de waarheid en met de menselijke waarden, zoals velen van ons ze kennen vanuit de universele rechten van de mens. Wat is er aan de hand in de wereld? Hoe zouden we dit kunnen begrijpen? En welke impact heeft dit op onze kinderen, jongeren en gezinnen?

Door Bruno Hillewaere

Op het eerste gezicht zou je denken dat er een groot verband kan zijn tussen hoe het er in de wereld aan toe gaat en de mentale gezondheid van de kinderen en jongeren in Nederland. De cijfers van mensen met psychische problemen zijn best indrukwekkend en stijgen elk jaar. Voor volwassenen spreekt men nu van 1 op 4 met mentale moeilijkheden tegenover 1 op 5 in 2014. Voor jongeren betreft dit zelfs 1 op 3 (RIVM). Toch moeten

we voorzichtig zijn met al te snelle (causale) conclusies. Hoe zouden we deze mogelijke verbanden wel kunnen zien en begrijpen? En zouden ze ons ook handvatten kunnen bieden om er beter mee om te gaan?

Waarom is er oorlog?

In 1932 startte Albert Einstein een briefwisseling met Sigmund Freud over de vraag: waarom is er oorlog? In

de hoop samen op zoek te kunnen gaan naar antwoorden. Deze briefwisseling kwam tot stand door een vraag aan Einstein vanuit de Volkenbond, de voorloper van de Verenigde Naties. De vraag is haast een eeuw later nog steeds brandend actueel. Net als honderd jaar geleden is er ook nu veel reden in de wereld om zich zorgen over te maken. Meerdere historici, zoals Geert Mak, zien een verband tussen de jaren dertig van de vorige eeuw en de huidige tijd. De link met het fascisme, Hitler en de theatrale Mussolini is dan snel gelegd. Freud was niet zo optimistisch over wat we als mensen zouden kunnen doen om oorlog te stoppen. Het zit in de natuur van de mens om over te gaan tot agressie en geweld, zo stelde Freud. Freud zocht vooral de antwoorden in de psyche van de mens en keek daarbij vooral naar wat er binnen in de mens gebeurt.

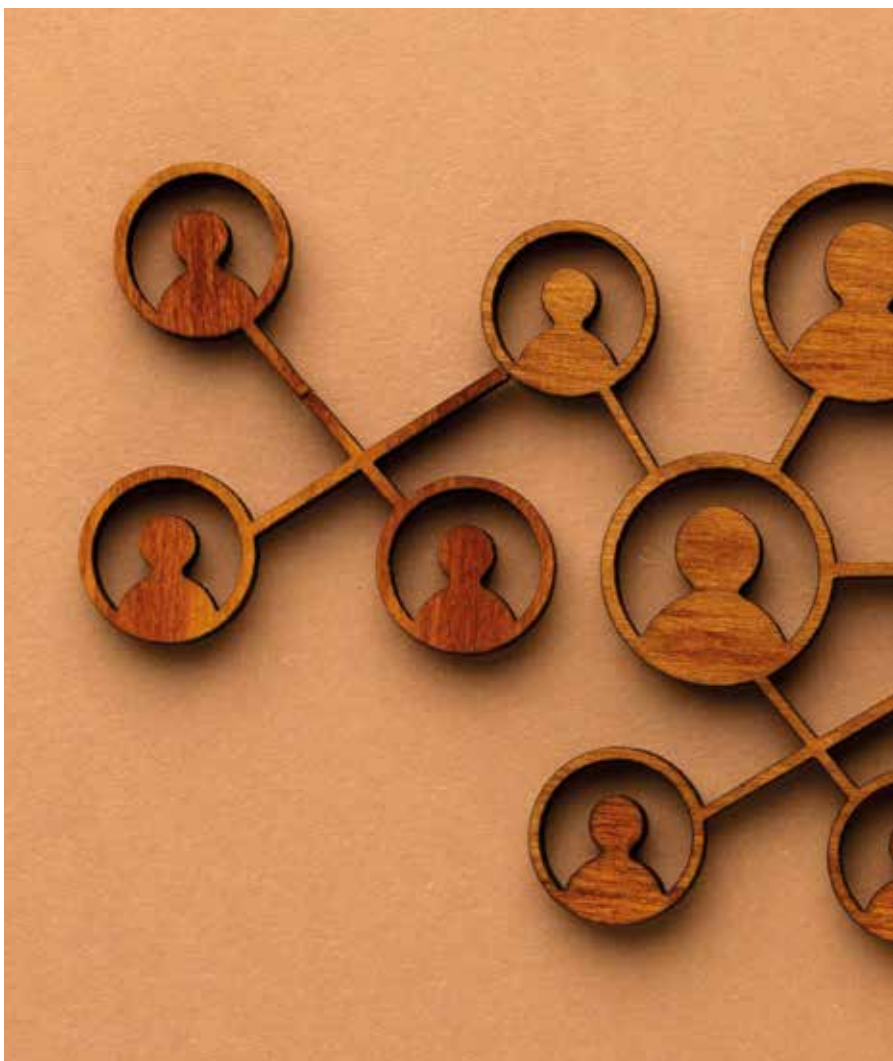
Wat als we onze blik verruimen met systeemtherapie? Zijn er inzichten en handvatten uit de praktijk van een relatie- en gezinstherapeut die ook zouden kunnen helpen om te begrijpen wat er zich in bredere contexten afspeelt?

Het belang van context

Relatie- en gezinstherapeuten hebben veel te maken met spanningen, misverstanden, conflicten en de schade of trauma's opgelopen door geweld. Systeemtherapie gaat op zoek naar wat er tussen mensen en gemeenschappen gebeurt, hoe we kunnen uitzoomen en begrijpen vanuit de context wat er aan de hand is. Zo zullen we bij de aanvang van een gezinstherapie vaak starten met een tijdslijn en een stamboom (genogram) of sociale netwerktekening om het gezin en de gezinsleden beter te begrijpen. Context is hierin een belangrijk woord. Bateson, een antropoloog en bioloog en één van de grondleggers van de systeemtherapie omschreef het als volgt: 'Zonder context hebben woorden en acties geen betekenis' (Bateson, 1972).

De angst van een moeder voor haar kind wanneer deze voor het eerst uitgaat wordt begrijpelijk vanuit haar geschiedenis. Of de frustratie van een vader wiens kind niet studeert wordt begrijpelijk vanuit zijn geschiedenis waarin hard werken voor hem betekende hoe hij zich heeft kunnen opwerken. Context helpt om mensen te begrijpen. Wat daarom nog niet wilt zeggen dat we het gedrag goedkeuren. Wanneer we de biografie en de context van mensen als Trump en Poetin bestuderen,

Het zit in de natuur van de mens om over te gaan tot agressie en geweld, zo stelde Freud

begrijpen we beter wat hun gevormd heeft en wat er in de huidige context voor zorgt dat ze doen wat ze doen.

Ook voor de cijfers in de geestelijke gezondheid doet context er heel erg toe. Een recent vooraanstaand artikel in *'Frontiers'* van de Nederlandse Laura Batstra en de Amerikaan Francis (2025) wijst op het belang van een 'contextdiagnose'. Bijna 1 op 2 jongeren klaagt over een verregaand gevoel van eenzaamheid. Eenzaamheid is ook een sociaal gegeven, niet (enkel) iets intrapsychisch. Wanneer mensen in armoede of achterstandswijken opgroeien is de kans op mentale problemen veel groter. Ook trauma is ingebed in een sociale en historische context.

In de indrukwekkende Netflix-documentaire *'Life overtakes me'* zien we hoe kinderen in Zweden uit Oekraïense vluchtelinggezinnen in coma gaan wanneer hun gezin geen verblijfsvergunning krijgt. De artsen staan voor een raadsel en spreken van een 'terugtrekkingssyndroom'. De kinderen herstellen wonderlijk wanneer het gezin de veiligheid mag ervaren van een verblijfsvergunning.

erg verleidelijk om voor één van de twee meer begrip te ervaren. Als systeemtherapeuten kijken we echter meer naar de *relatie* en het *patroon tussen* deze twee mensen. Een heel eenvoudig zinnetje helpt hierbij: wat gebeurt er *tussen* deze mensen? En een ander zinnetje helpt dit te verfijnen: *'hoe meer de een... hoe meer de ander'*. Hoe meer een moeder haar ex verwijt dat hij zijn afspraken niet na komt, hoe meer de man haar verwijten negeert en zijn eigen verbinding met de kinderen zoekt. En deze maken we circulair, want we kunnen ook starten met: *'hoe meer hij haar negeert, hoe meer zij er op staat dat hij zijn afspraken nakomt'*. Collega's van Bateson, zoals Watzlawick, werkten dit reeds in de jaren zestig uit voor de interactie tussen de V.S. en de toenmalige USSR in de Koude Oorlog. Op die manier zagen ze verbanden tussen spanningen en ruzies tussen partners en gezinsleden en tussen regeringsleiders en wereldmachten.

In relatie- en gezinstherapie proberen we op die manier eenieder op zijn of haar verantwoordelijkheid te wijzen, maar wel meervoudig partijdig te blijven. Dat wil zeggen dat we oog hebben voor alle betrokken partijen, in het bijzonder ook de kinderen of meest kwetsbaren.

Waar communicatie oorspronkelijk vooral op gedrag gefocust was, hebben we de laatste jaren meer aandacht voor emoties en lichamelijke spanning. Zo weten we dat als mensen ruzie hebben het zicht op hun eigen aandeel in de interactie vermindert en we een meer statisch beeld krijgen van de ander, bijvoorbeeld *'Hij/zij doet altijd'*.

Ook een menselijk lichaam is in essentie relationeel en in afstemming op de omgeving, de context. Een kind heeft een dorp nodig om op te groeien, zo zegt een Afrikaanse wijsheid. En ook de ouders hebben dit dorp nodig. Eenzaamheid en armoede, uitsluiting zijn de grootste gevaren voor de mentale gezondheid. Investeer als samenleving in verbondenheid en de mogelijkheid tot veilige verbindingen en je reduceert de mentale moeilijkheden en zorgen.

Een relationele kijk

Een tweede belangrijke pijler van het systeemdenken is een relationele of circulaire kijk. Wanneer wij als relatie- en gezinstherapeuten een koppel voor ons hebben is het

Investeer als samenleving in verbondenheid en de mogelijkheid tot veilige verbindingen

Boosheid of ruzie op zich is geen probleem, zolang men in staat is om nadien te herstellen. Dit noemen we ook wel boosheid in een veilige context, in een context van hoop (Hillewaere, 2024). Angst en kwaadheid zonder verbinding of hoop leidt evenwel tot polarisatie, wantrouwen en vervreemding: de ander is in fout, of erger, is de fout(e). Bij partners of gezinsleden in hoge spanning zullen we daarom als gezinstherapeut meer leiding

nemen en structuur aanbrengen, mensen steunen in hun waarden en wat hun raakt, en actief bijsturen in hun gedrag en de interactiepatronen. Een man die zijn ex-vrouw kwaad toeroept dat hij zijn kinderen meer wil zien, zullen we steunen in zijn vaderhart en zijn waarden dat hij de kinderen wil zien, maar bijsturen in de manier waarop hij dit overbrengt.

De context helpt ons te begrijpen, de connectie helpt de mensen te steunen in hun waarden, maar de correctie op het gedrag of de interactie is ook nodig (Hillewaere, 2024). Het helpt vervolgens om opnieuw de ander te zien en achter zijn of haar gedrag te kijken. Met steun en het creëren van veiligheid ontstaat er opnieuw hoop. Passende steun wil zeggen: helpen de spanning te laten zakken en vervolgens oog hebben voor de interactiepatronen om die te veranderen. Dit geldt ook voor maatschappelijke systemen: Onder hoge spanning zien we de ander niet meer en spreken we over 'de Russen'. Maar zoals Sting ooit zong: *'I hope the Russians love their children too'*.

Wie heeft invloed?

Bij conflictscheidingen of wanneer er sprake is van geweld of verwaarlozing is er nood aan een externe instantie die er boven staat en recht kan doen. Een rechterlijke macht of mensen met invloed. Dat kan de rol van de systeemtherapeut zijn of bijvoorbeeld de rol van de Verenigde Naties. Maar we moeten niet alleen naar hogere instanties kijken. Wij zijn immers allen niet zonder kracht of invloed.

Mark Carney, de premier van Canada, verwees in een speech (2026) naar een krachtig essay van Vaclav Havel. Gewone mensen in het voormalige Tjechoslowakije hingen elke dag een bordje op met 'werkers over de hele wereld, verenig u'. Iedereen wist dat het een leugen was, maar iedereen deed het elke dag opnieuw. Havel noemde dit 'leven in een leugen'.

Ook in tijden waarin vertrouwen in de waarheid onder druk staat, ontstaat er opnieuw hoop. Luister maar even naar de woorden van Mark Carney:

'I would like to tell you that the other countries, especially intermediate powers like Canada, are not powerless. They have the capacity to build a new order that encompasses our values, such as respect for human rights, sustainable development, solidarity, sovereignty and territorial integrity of the various states.'

Vertrouwen herstellen

Waar de antwoorden liggen op wereldvlak, liggen volgens mij en andere systeemdenkers ook de antwoorden

Kinderen en jongeren winnen aan vertrouwen wanneer ze een wereld krijgen voorgespiegeld die eerlijk en realistisch wordt voorgesteld

voor kinderen, jongeren, gezinnen en hun toekomst. Mentale moeilijkheden dienen binnen een bepaalde context begrepen te worden. Kinderen, jongeren, volwassenen verliezen hoop en vertrouwen wanneer ze verbinding verliezen en eenzaam worden. Maar kinderen, jongeren en volwassenen hebben veerkracht en de beste therapie tegen eenzaamheid is (her)verbinden. Kinderen en jongeren winnen aan vertrouwen wanneer ze een wereld krijgen voorgespiegeld die eerlijk en realistisch wordt voorgesteld, maar niet wordt gepolariseerd en waarin de ander niet wordt ontmenselijkt. Met de juiste steun kunnen we kinderen en jongeren meegeven dat ze invloed hebben en hen helpen na te denken over deze invloed en hun aandeel in interacties. Passende hoop betekent hoop die recht doet aan de moeilijkheden, maar ook oog heeft voor de mogelijkheden en perspectief biedt.

We zijn niet zonder invloed, niet zonder kracht en niet zonder hoop. Er is de mogelijkheid tot invloed als antwoord op macht, eerlijkheid als antwoord op leugens, verbinding als antwoord op polarisatie en passende hoop als antwoord op dreiging en angst.

Er is passende hoop voor kinderen, jongeren en gezinnen. En ook voor ons allen, voor de wereld. Die maken we tot nader orde nog altijd samen.

Bruno Hillewaere is opleider en supervisor Systeemtherapie en psychotherapeut, en mede oprichter van Euthopia, een praktijk en opleidingscentrum voor Systeemtherapie (www.euthopia.nl).

LITERATUUR

Bateson, G. (1972). *Steps to an ecology of mind*. New York: Ballantine

Batstra, L and Frances, A (2025). Diagnosing the context is as important as diagnosing the individual. *Front. Psychiatry* 16:1698878. doi: 10.3389/fpsy.2025.1698878

Hillewaere, B. (2024). De waarde van kwaadheid in systeemtherapie en partnerrelatietherapie. *Kwaadheid in een context van hoop. Tijdschrift Systeemtherapie*, 36 (1), 11–25

Beeld: © UNICEF/UN789822/De

Op de vlucht voor het conflict in hun land zijn in 2025 duizenden Soedanese vluchtelingen aangekomen in Tiné (Tsjaad). Daar wachtten ze tot ze naar een tijdelijke verblijfplaats gebracht worden.

‘Toen ik thuiskwam, was mijn familie verdwenen’

De VN noemt het de grootste humanitaire crisis van het moment: de burgeroorlog in Soedan. Sinds 2023 wordt het land verscheurd door geweld en honger, miljoenen mensen zijn op de vlucht geslagen. Twee Soedanese vluchtelingen vertellen hun verhaal: ‘Alle mannen uit onze truck werden meegenomen.’

Door Sam de Graaff

Langzaam maar zeker zagen de onderzoekers van de Amerikaanse Yale School of Public Health hem ontstaan: de diepe geul rondom de Soedanese stad El Fasher. Westerse wetenschappers, hulpverleners of journalisten waren allang niet meer te vinden in de belegerde stad, dus probeerden de onderzoekers via satellietbeelden in kaart te brengen wat er aan de hand was. Buiten film-

pjes op sociale media en verhalen van gevluchte inwoners van de stad waren observaties van grote hoogte de enige overgebleven optie.

En toen, eind oktober, zagen ze iets anders: gaten in de grond, omgeven door een rode was. De gaten waren graven, concludeerden de onderzoekers, de rode was was bloed. De stad was ingenomen.

Voordat er in april 2023 in Soedan een oorlog uitbrak, woonden er zo'n 1,5 miljoen mensen in El Fasher. In oktober 2025 waren daar nog zo'n 260.000 van over. De rest was gevlucht of gedood; omgekomen door geweld of ondervoeding – de stad was onderworpen aan een omsingeling die de inwoners had afgeknepen van de meest basale behoeften.

Voor de poorten van El Fasher stonden de Rapid Support Forces (RSF), die met het regeringsleger strijdt om de macht in het land. Eigenlijk had El Fasher al veel eerder moeten bezwijken: de stad was het laatste bolwerk van het regeringsleger in de zuidwestelijke regio Darfur en werd verdedigd door een bijeengeraapt legertje van militairen en vrijwilligers.

De inname van de stad werd een bloedbad, dat aanvankelijk vooral via satellietbeelden te volgen was. Tienduizenden mensen werden vermoord. Later volgden de getuigenissen van overlevenden. Ze vertelden over martelingen, seksueel geweld en executies.

De grootste humanitaire crisis ter wereld

Darfur, in het zuidwesten van Soedan, is internationaal vooral bekend komen te staan om de genocide die daar tussen 2003 en 2005 plaatsvond. De lokale, overwegend zwarte bevolking vocht tegen regeringstroepen en tegen de Arabische Janjaweed, een strijdgroep die dictator Omar al-Bashir op de regio had losgelaten. Janjaweed betekent letterlijk 'man met paard en geweer'. Een andere, ook gebruikte vertaling is misschien treffender: duivels te paard.

In Darfur werden toen minstens 200.000 mensen vermoord. En er werd de kiem gelegd voor de oorlog die nu woedt – daar, en in heel Soedan. De RSF is door leider Mohamed Hamdan Dagalo – ook bekend als Hemedti – geformeerd rond een kern van Janjaweedstrijders, waartoe hij zelf ook behoorde. Samen met de huidige leider van het regeringsleger, Abdel Fattah al-Burhan, zette hij in 2019 dictator Al-Bashir af. Er werden afspraken gemaakt die ertoe moesten leiden dat Soedan een democratie zou worden. Maar Hemedti en Burhan raakten in een machtsstrijd verwickeld, die in 2023 uitmondde in oorlog.

In plaats van op paarden rijden de RSF-strijders nu in terreinwagens, maar de terreur is vergelijkbaar – waar-

bij ze het ook nu in het bijzonder gemunt hebben op de lokale, zwarte bevolking (wel zijn er ook berichten over martelingen door het regeringsleger). De frontlijn verschuift nog altijd, maar grof gesteld heeft de RSF de macht in grote delen van het westen, waaronder in Darfur, en het regeringsleger in het centrum van het land, met onder meer hoofdstad Khartoem en het nabijgelegen Omdurman, en oosten, met toegang tot de Rode Zee.

Beide kampen hebben internationaal machtige medestanders. Het regeringsleger wordt gesteund door onder meer Turkije, Iran en met name Egypte. Maar de Verenigde Arabische Emiraten (VAE) worden gezien als de belangrijkste externe partij – en die steunen de RSF. De VAE heeft een uitgebreid smokkelnetwerk opgebouwd, waarlangs volop wapens Soedan binnenkomen, ook van westerse makelij.

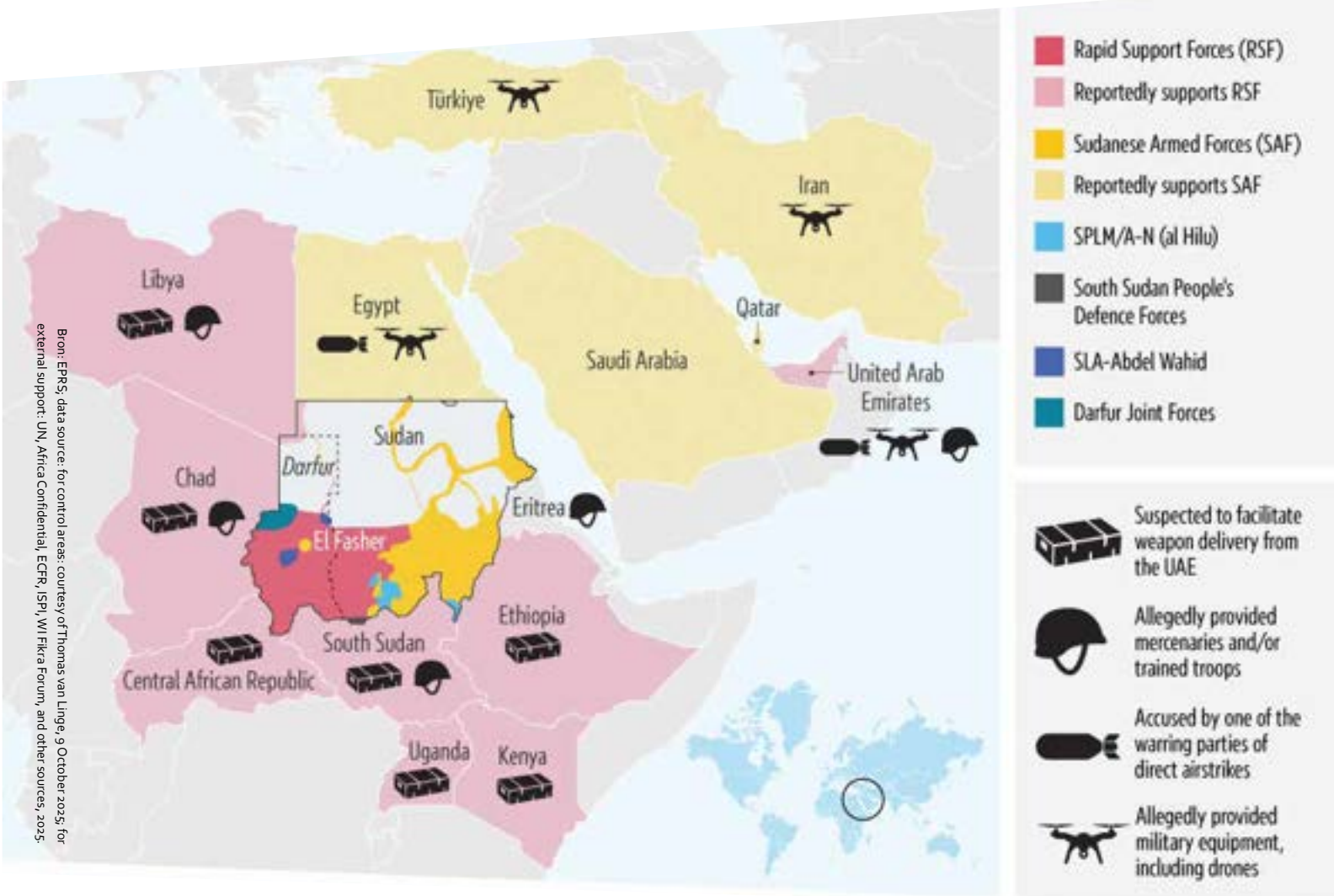
Uiteindelijk willen die ondersteunende partijen – de VAE voorop – hetzelfde: invloed in de regio en toegang tot natuurlijke hulpbronnen, waarvan goud waarschijnlijk de belangrijkste is. En het grootste slachtoffer? Dat zijn de Soedanezen. Van de circa 50 miljoen inwoners zijn 14 miljoen mensen op de vlucht geslagen, melden de Verenigde Naties (VN). Buiten Soedan worden de meeste vluchtelingen opgevangen in Egypte (zo'n 1,5 miljoen mensen), Tsjaad (1,2 miljoen) en Zuid-Soedan (1,2 miljoen).

In Europa vormen ze een relatief kleine groep: in 2024 stond Soedan niet in de top 15 van nationaliteiten die asiel hebben aangevraagd in Europa, blijkt uit cijfers van de Europese Commissie. Het merendeel van de op de vlucht geslagen Soedanezen verblijft in Soedan zelf, in wat de VN omschrijft als de grootste humanitaire crisis ter wereld, waarbij hongersnood en seksueel misbruik op grote schaal worden ingezet als wapen.

Fatima* (25): 'Het voelt alsof mijn leven stilstaat'

'Ik ben met mijn familie opgegroeid in El Fasher, in Darfur – de stad die werd ingenomen. Mijn vader werkte in het buitenland. Zelf werkte ik ook, in een restaurant. En ik had een eigen winkeltje langs de kant van de weg, ik verkocht schoenen, onder andere. We hadden een heel gewoon leven.'

'Na de middelbare school ging ik naar de universiteit in Zalingei, ook in Darfur. Ik studeerde medicijnen, ik wilde dokter worden. Toen ik in mijn tweede jaar zat, brak de oorlog uit. Ik zag het niet aankomen. De oorlog startte in Khartoem, maar al snel werd er in het hele land gevochten. Ook bij ons. Vanwege een vakantie was ik thuis, in

Bron: EPRS, data source: for control areas: courtesy of Thomas van Linde, 9 October 2025; for external support: UN, Africa Confidential, ECFR, ISPI, WIFika Forum, and other sources, 2025.

Gebieden onder controle van de Sudanese Armed Forces (SAF), de Rapid Support Forces (RSF) en andere groepen; steun vanuit landen in de regio. Situatie op 9 oktober 2025

El Fasher. We hoorden schoten vanaf de markt. Mijn broertje was daar, net als de man van mijn zus. We zagen mensen wegrennen, onze richting uit. Mijn broertje... hij was er niet bij.'

'Met mijn familie heb ik me thuis verstoppt. Een paar dagen. We hadden wel wat eten en drinken, maar niet veel – gewoon, wat je normaal in huis hebt. We moesten dus weer naar buiten. De markt ging ook open. Op een bepaalde manier gaat het leven door, maar het bleef heel gevaarlijk. We hoorden vaak schoten.'

'Diezelfde maand ben ik gevlucht. Ik kan er niet goed over vertellen... het was vreselijk. Ik was naar buiten gegaan, de straat op. Toen ik thuiskwam, was er iets gebeurd. Het huis was leeg, verlaten. Mijn zus, die werkte bij de verkeerspolitie, had eerder al gezegd dat we moesten vluchten. Zij was al gegaan. Toen ben ik ook vertrokken. Alleen.'

'Ik ben van stad naar stad gereisd en daarna naar Tsjaad gevlucht. Een oom van me, met wie ik contact wist te

'Het is niet goed om gevoelens op te kroppen.'

krijgen, zei dat ik naar Turkije moest gaan. Hij had er een connectie. Vanuit Tsjaad ben ik naar Turkije gevlogen. Ik ontmoette er een groep van twintig, dertig vrouwen die ook waren gevlucht. Ze kwamen uit Soedan, maar ook uit Nigeria en Kameroen. Uit allerlei landen.'

'Eenmaal in Turkije hoorde ik niks meer van mijn oom. Ik zat vast, mijn geld raakte op. Uiteindelijk zijn we met een bootje naar Griekenland gegaan. Onderweg zijn er drie mensen verdronken – het was doodeng. Eigenlijk wilde ik daarna naar Ierland, maar we mochten niet mee met het vliegtuig. Zo ben ik in Nederland beland.'

'In El Fasher woonde ik met mijn familie in één huis. We waren met heel veel: met mijn moeder, mijn zussen, mijn broertje, hun partners, kinderen. In Soedan zijn de huizen wat groter dan in Nederland. Nu woon ik in

een azc, in Rotterdam. Twee maanden geleden kreeg ik bericht dat mijn vader is overleden. Bij de genocide in El Fasher zijn tien van mijn familieleden vermoord. Ik voel me heel alleen.'

'Aan de ene kant ben ik blij om veilig hier te zijn, aan de andere kant is er de pijn. Toen ik hier kwam, raakte ik depressief. Ik had het gevoel dat mijn leven stilstond. Als de oorlog er niet was geweest, was ik afgestudeerd, had ik een baan gehad. Nu had ik niks. Ik was in een vreemd land, waar ik niemand kende.'

'Inmiddels gaat het iets beter. Ik hoop hier een verblijfsvergunning te krijgen. Uiteindelijk wil ik alsnog arts worden, al moet ik dan wel eerst goed Nederlands spreken. Ik moest trouwens wel wennen aan de Nederlandse directheid. Als wij in Soedan het eten niet lekker vinden, bijvoorbeeld, zeggen we iets als: 'Misschien moet er volgende keer een beetje zout bij.' Hier zeggen jullie gewoon dat het niet lekker was. Ik kan dat erg waarderen. Het is niet goed om gevoelens op te kroppen.'

** Fatima is een gefingeerde naam, volledige naam is bekend bij de redactie*

Mehira (57): 'Ik praat liever niet over de oorlog'

'Nederland is geweldig, maar we zouden liever thuis zijn, in Soedan. Alles wat wij persoonlijk hebben is daar. Onze familie, onze vrienden. Twee tantes van mij met wie ik erg close ben, met wie we vaak samenkwamen, bleven achter. Een van hen is overleden. Met de ander hebben we nauwelijks contact, de verbinding met Soedan is erg slecht. Zonder de oorlog waren we nooit weggegaan. Het enige wat we willen, is in vrede leven.'

'We woonden in Khartoem, de hoofdstad. Eerlijk: ons leven was simpel, maar we waren gelukkig. Mijn zoon en dochter gingen naar school, mijn man naar zijn werk. Als we thuis waren, brachten we samen tijd door. Het zijn fijne herinneringen aan een fijne tijd.'

'Er waren geen directe aanwijzingen dat de oorlog zou uitbreken, tenminste, ik zag ze niet. Het was op een ochtend. De kinderen lagen nog te slapen, mijn man was al naar zijn werk. Ik hoorde buiten veel geluid: schreeuwende mensen, knallen. Ik ging kijken. Er vlogen projectielen langs. Verdwaalde granaten. Eentje landde op het gebouw waar we woonden. Hij ontplofte, maar net aan de andere kant van waar ons huis was. Het was heel eng. We zagen hoe mensen werden geraakt, we zagen lichaamsdelen liggen. Ik zal niet te veel op details ingaan, die zijn vreselijk.'

'Met mijn man hebben we geen contact. Sinds de dag dat hij naar zijn werk is vertrokken, hebben we niets meer gehoord. We hebben van alles geprobeerd, zijn collega's gesproken. Niemand weet wat er met hem is gebeurd.'

'Na die eerste gevechten ging alles heel snel, de oorlog escaleerde. Ons huis zat tussen troepen van de RSF en het leger in, in onze buurt was het erg gevaarlijk. Je instinct is om meteen te vertrekken, maar uiteindelijk zijn we nog anderhalve maand in de stad gebleven. Er kwamen drie dagen waarin mensen konden vertrekken. Iedereen ging, dus wij ook. We dachten: het is beter om in een groep te reizen.'

'We gingen met een truck naar Omdurman, in de buurt van Khartoem. Vanuit daar reisden we naar de grens met Tsjaad, het duurde tien dagen tot we er waren. In die tien dagen is veel gebeurd... Het is lastig samen te vatten. De nachten brachten we niet in de truck door, maar op plekken waar we even konden stoppen. Verlaten scholen, moskeeën. Toen we waren gestopt bij een school, werd er opeens geschoten. Er waren overal kogels. Chaos. Mensen werden meegenomen. Aan het einde van de reis waren er in de truck amper nog mannen over. Ze waren meegenomen omdat ze als gevaarlijk werden gezien, of omdat ze misschien konden werken. Godzijdank konden we ontsnappen.'

'De enige reden dat we Tsjaad makkelijk konden binnenkomen, was omdat mijn man een diplomatiek paspoort had. Hij werkte eerder als ambassadeur. Zo zijn we verder gereisd en uiteindelijk naar Frankrijk gevlogen. Nederland kenden we al, familie woont hier. Dus hebben we hier asiel aangevraagd. We wonen nu in een azc. Via familie hebben we ook contact met de Soedanese gemeenschap. Maar ook niet te veel: met hen gaat het vaak over de oorlog, terwijl ik er liever niet over praat. Het brengt te veel pijnlijke herinneringen boven.'

'Wat ik nog wil zeggen: Soedan is prachtig, een rijk land. We hebben gewassen, mineralen. IJzer, goud, uranium. Het probleem is dat andere landen het ook willen hebben. En dat onze overheid de middelen niet goed gebruikt.'

Sam de Graaff is freelance journalist. Hij schreef onder meer voor *Het Parool*, *de Volkskrant* en persbureau ANP.

Het politieke verhaal van Molukkers hoort in de behandelkamer

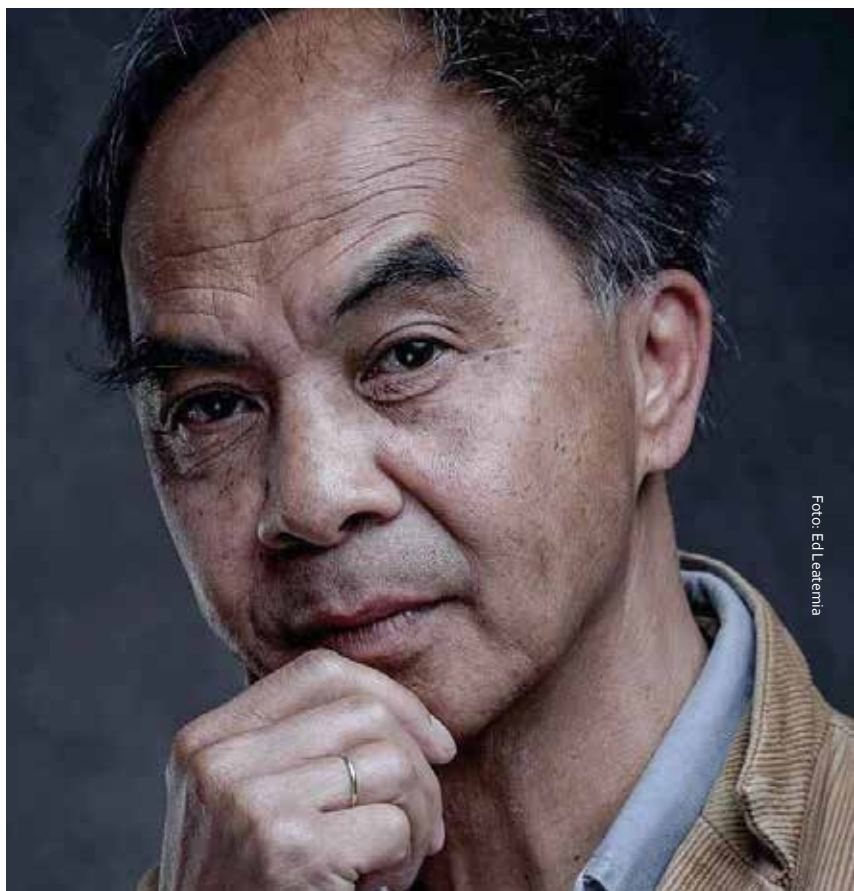

Foto: Edl. Leatemia

Bram Latumahina

Bram Latumahina, inmiddels 68 jaar, gepensioneerd maar nog steeds werkzaam als psycholoog, is een productief mens. Hij richtte de 'Molukse poli, voor en door Molukkers' in Tiel op en publiceerde de afgelopen jaren meerdere boeken. In 2021 verscheen *Het geheim van Molukker zijn* en in oktober 2025 *De pijn is hard, omdat ik zacht ben....* Zijn volgende boek *Levenslang in ballingsoord Nederland* verschijnt in maart 2026, de maand dat het 75 jaar geleden is dat in 1951 de eerste boot met veelal Molukse KNIL-militairen en hun gezinnen, in Nederland aankwam. Aanleiding om hem op te zoeken in zijn spreekkamer van de Molukse poli bij Psychiatrie Rivierenland in Tiel.

Door Alies Boenders en Kees Schepel

Zijn spreekkamer is onmiskenbaar die van een psycholoog van Molukse afkomst. Aan de muur hangt de Molukse vierkleur naast een afbeelding met dwarsdoorsneden van hersenen. En wat begint als een gesprek over zijn nieuwe boek, mondt uit in een indringende beschouwing over geschiedenis, identiteit en trauma. Psycholoog en auteur Bram Latumahina spreekt openhartig over de ervaringen van de eerste generatie Molukkers in Nederland; het geworteld zijn in de Molukse traditie, het opgroeien in een koloniale maatschappij, de oorlogserva-

ringen, de betekenis van de RMS en de diepe psychologische sporen die de gedwongen komst naar Nederland heeft nagelaten – tot op de dag van vandaag.

Over zijn nieuwe boek *Levenslang in ballingsoord Nederland* zegt hij: 'De titel is bewust scherp gekozen. Levenslang is dan wel een juridische term, we zijn in die zin niet "verbannen". Maar voor veel Molukkers voelt het bestaan in Nederland daadwerkelijk als een levenslange ballingschap.'

De RMS als logisch gevolg

Bram Latumahina biedt in de Molukse poli gespecialiseerde zorg voor Molukkers aan. Hij is ervan overtuigd dat er juist in dit herdenkingsjaar tijd en aandacht moet worden besteed aan het gemeenschappelijk of collectief trauma in de Molukse gemeenschap. De ervaringen van de eerste generatie Molukkers in Nederland zijn nog steeds van invloed op hun (klein)kinderen.

'Mijn pa en ma hoorden nog steeds de stemmen van de Joodse slachtoffers'

Volgens Latumahina kan het collectieve trauma niet los worden gezien van de proclamatie van de onafhankelijke Republiek der Zuid-Molukken (RMS), op 25 april 1950, en de geschiedenis die eraan voorafging: 'De RMS was geen irrationele opwelling,' stelt hij. 'Het was een logische reactie op vernedering, geweld en structurele uitsluiting tijdens de koloniale periode en de bloedige onafhankelijkheidsoorlog. De RMS vormt ook de identiteit voor Molukkers. Het gedwongen vertrek naar Nederland en het ontslag uit militaire dienst zijn een katalysator geweest voor het collectieve trauma.'

Van militair naar 'balling'

Over de komst van Molukkers naar Nederland in de jaren vijftig wordt vaak gesproken in termen van *opvang*, maar Latumahina verzet zich tegen die terminologie. 'We werden niet opgevangen in opvangkampen. Ik noem Westerbork met opzet geen Schattenberg. Want die naam verdoezelt wat het echt was. Een concentratiekamp. Mijn pa en ma hoorden nog steeds de stemmen van de Joodse slachtoffers, toen ze in Westerbork verbleven. De intentie van de Nederlandse overheid mag dan anders zijn geweest, maar voor de mensen die er zaten voelde het als opsluiting, vernedering en totale ontworteling.'

De Molukse mannen, KNIL-militairen, werden nog voor aankomst in Nederland ontslagen uit militaire dienst, vaak zonder duidelijke uitleg. 'Mijn vader sprak nauwelijks Nederlands. Hij kreeg een brief: u bent ontslagen. Voor Molukkers voelde dat alsof je identiteit werd afgenomen. Vergeet niet: die Molukse KNIL-mannen hebben de eed afgelegd. Maar niet alleen aan de wereldlijke macht. Voor hen was die eed ook een gelofte aan God en aan hun voorouders. De plicht om goed voor je kampong te zorgen. In de Molukse context maakt zo'n belofte deel

'Je kunt als behandelaar alleen recht doen aan die pijn als je ook recht doet aan het politieke verhaal'

uit van je zijn. Die zogenaamde opvang hier, helemaal aan het andere eind van de wereld, heeft daarin voor een enorme breuk gezorgd. Dat gaat verder dan verbroken beloftes van de overheid. Het is een breuk met de identiteit die je had.'

Trauma dat blijft doorwerken

Als psycholoog maakt Latumahina een belangrijk onder-

Foto: Joop van Bilsen for Ahiefy, CCO, via Wikimedia Commons

Aankomst Kota Inten, 22 March 1951.

scheid tussen het alledaagse gebruik van de woorden *trauma* en *psychotrauma*. 'Trauma wordt tegenwoordig overal opgeplakt. Dat doet geen recht aan mensen die werkelijk getraumatiseerd zijn.'

Psychotrauma, zo legt hij uit, gaat over ervaringen die niet in woorden te vatten zijn, maar wel in het lichaam zijn opgeslagen. Nachtmerries, herbelevingen, vermijding en een diep wantrouwen tegenover de wereld zijn veelvoorkomende gevolgen. Bij Molukkers komt daar een extra laag bij: het collectieve karakter van dat trauma. Die pijn is niet verdwenen met de eerste generatie. Integendeel. 'Trauma wordt doorgegeven. Niet

altijd via verhalen, maar ook via gedrag, stilte en loyaliteit. Je kunt als behandelaar alleen recht doen aan die pijn als je ook recht doet aan het politieke verhaal. Mijn ervaring is dat acht op de tien Molukse patiënten in de reguliere zorg vastlopen, omdat het politieke verhaal, de RMS-strijd, geen plek heeft in de behandelkamer. Het hoort er wel. Want de RMS-strijd maakt deel uit van wie je bent en waar je vandaan komt.'

Loyaliteit als kracht én last

Een terugkerend thema in het gesprek is de sterke loyaliteit binnen Molukse gezinnen. Kinderen blijven vaak loyaal aan ouders die zelf zwaar getraumatiseerd zijn,

ook als deze kinderen in hun opvoeding geweld of verwaarlozing hebben meegemaakt. 'Veel kinderen offeren zichzelf op,' zegt Latumahina. 'Ze blijven zorgen voor de ouders, blijven dragen, ondanks het geweld. Dat verdient erkenning, maar het gaat ook ten koste van deze tweede generatie.'

Volgens hem vormt loyaliteit aan ouders een van de grootste drempels om hulp te zoeken: 'Men heeft het gevoel dat je je ouders verraadt door je eigen pijn te benoemen. In de therapie proberen we recht te doen aan beide: de pijn van het kind én het leed van de ouders.'

'Het lichaam weet vaak al lang wat het hoofd nog niet begrijpt'

In zijn praktijk ziet hij vooral Molukse patiënten, vaak afkomstig uit heel Nederland. Zijn eigen behandelwijze is sterk lichaamsgericht en cultureel sensitief. Hij werkt onder meer met *somatic experiencing*, het leren voelen en begrenzen, en het contact maken met het *innerlijke kind*. Minder praten, meer ervaren. 'Veel Molukse mensen zijn niet geholpen met alleen een cognitieve uitleg. Het lichaam weet vaak al lang wat het hoofd nog niet begrijpt.'

Veranderingen door de jaren heen

De problematiek is in de loop der tijd veranderd. Waar eerdere generaties vooral overleefden binnen de hechte gemeenschap, lopen latere generaties vaker vast in onderwijs, werk en relaties, merkt hij. Burn-out, concentratieproblemen en gevoelens van eenzaamheid komen veel voor. 'De context is veranderd. En daarmee worden oude wonden zichtbaarder.'

Tegelijkertijd ziet hij ook hoopvolle ontwikkelingen: meer aandacht voor identiteit, cultuur en adat (tradities), en een jongere generatie die vragen durft te stellen. 'Dat is een positieve beweging.'

Erkenning

Als het gesprek ten einde loopt, klinkt er geen pleidooi voor politieke of simpele oplossingen. Wat hij vooral wenst is erkenning, juist nu er in 2026 wordt stilgestaan bij 75 jaar Molukkers in Nederland. 'Maak het menselijk,' zegt hij. 'Vertel niet alleen het politieke verhaal, maar laat zien wat mensen hebben meegemaakt. Ik noem dat empathische solidariteit.'

Volgens hem verdient de eerste generatie Molukkers respect voor hun veerkracht en waardigheid. 'Ze hebben alles verloren en toch hun rug recht gehouden. Dat verhaal mag niet verdwijnen.' Zijn nieuwe boek en zijn werk in het algemeen, is een poging daartoe. Niet om te choqueren, zegt hij, maar om voelbaar te maken wat te lang onzichtbaar bleef. 'Geschiedenis gaat niet over abstracties,' besluit hij. 'Het gaat over mensen van vlees en bloed.'

Alies Boenders is communicatieadviseur bij ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum en bij Stichting Pelita en hoofdredacteur *Contactblad* (Stichting 40-45).

Kees Schepel is regiocoördinator Noord-Brabant en Zeeland bij Stichting Pelita en hoofdredacteur *Pelita Magazine*.

75 JAAR MOLUKKERS IN NEDERLAND ENKELE ACTIVITEITEN

Zaterdag 11 april 2026

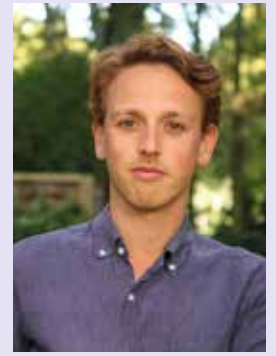
Onthulling **nationaal gedenkteken in woonoord Lunetten (Vught)** ter nagedachtenis aan mr. dr. Christiaan Robbert Steven Soumokil (1905–1966), tweede president van de Republiek der Zuid-Molukken (RMS). De onthulling vindt plaats precies zestig jaar na zijn executie door het Indonesische leger.

Zondag 21 juni 2026

Onthulling **Nationaal Monument "Ulu Kora"** aan de **Lloydkade in Rotterdam**. De plek waar op 21 maart 1951 het eerste schip, de Kota Inten, aanmeerde. Meerdere schepen zouden volgen (ook in Amsterdam). 21 juni 1951 is de datum dat het laatste schip, ook de Kota Inten, aankwam in Rotterdam.
(www.landelijkmoluksmonument.nl)

MEER WETEN OVER MOLUKKERS IN NEDERLAND?

Bekijk de Tijdlijn Molukse Geschiedenis:
moluksevoetstappen.nl/molukse-geschiedenis-2

‘Wie spreekt er vandaag de dag nog over de vernietiging van de Armeniërs?’ Het is 22 augustus 1939. Aan het woord is Adolf Hitler op een bijeenkomst voor zijn militaire bevelhebbers. Cynisch verwijst hij naar de Armeense genocide (1915-1917) in het Ottomaanse Rijk, waarbij naar schatting 1 tot 1,5 miljoen Armeniërs werden vermoord. Meer dan twintig jaar later wil Hitler zijn generaals duidelijk maken dat massaal geweld onbestraft kan blijven, aangezien de internationale gemeenschap het toch wel vergeet of negeert.

Het liep anders. Hitler werd verslagen. De nietsontziende vernietiging van landen en volken tijdens de Tweede Wereldoorlog was dermate schokkend dat het naoorlogse geloof zich het beste kan laten vatten in de slagsnede: dit nooit meer. Er werd van alles in het werk gesteld. Van de oprichting van de Verenigde Naties, tot de ratificatie van het Genocideverdrag in 1948, dat streeft naar voorkoming en bestraffing van internationale misdrijven. Het geloof in internationale rechtsorde leidde tot de oprichting van het Rwandatribunaal, het Joegoslaviëtribunaal en het Internationaal Strafhof.

Het recht van de sterksten

Het geloof in nooit meer, de wens om elke nieuwe

genocide en een allesvernietigende oorlog als de Tweede Wereldoorlog te willen stoppen, ging gelijk op met de integratie van trauma in de wereld. Militairen in Verdun en Vietnam, overlevenden van Auschwitz en Hiroshima: hun onzichtbare leed werd erkend. In het kielzog hiervan doemden trauma’s van een veel verder verleden op, van kolonialisme en slavernij, over generaties heen: een uitgerekt trauma. Ook historisch trauma moest erkend worden, en dit gebeurde met de excuses door staatshoofden en koningen, waaronder Willem-Alexander in Indonesië en Suriname.

Anno 2026 verliest dat geloof in nooit meer, zo breed uitgedragen in het Westen en op elke willekeurige basisschool in Drenthe of Gelderland onderwezen, aan kracht. Er wordt aan getornd, door West-Europese hypocrisie ten opzichte van Gaza, door machogedrag van de Verenigde Staten. Landen op het Zuidelijk Halfrond die ooit een koloniale machthebber te duchten hadden, wezen al langer op de Westerse hypocrisie. Vandaag de dag is elke Westerse morele pretentie ongeloofwaardig geworden. De internationale rechtsorde is niet veilig meer.

En trauma dan? Omdat trauma ooit meekwam op de golven van de nooit meer gedachte, is het maar de vraag of trauma zijn morele kracht zal bewaren in een toekomst waar de zwakkeren opnieuw met voeten worden getreden en alleen het recht van de sterksten telt. Voor de pestkoppen van de wereld is het getraumatiseerde slachtoffer een doorn in het oog. Voor de landen die die nu slachtoffer zijn of dreigen te worden, zoals Oekraïne, zal de maatschappelijke en politieke steun voor traumaslachtoffers blijven bestaan. Maar de blik wordt niet meer gericht op de oude wonden. Er is geen tijd om stil te staan bij het verleden, omdat we voorbereid moeten zijn op de trauma’s van de toekomst.

Bart Nauta is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld en eindredacteur van *Impact Magazine*.

WOMAN, LIFE, FREEDOM

Path to Liberty

Foto: Anonime fotograaf

Foto: R

Foto: Gettyimages

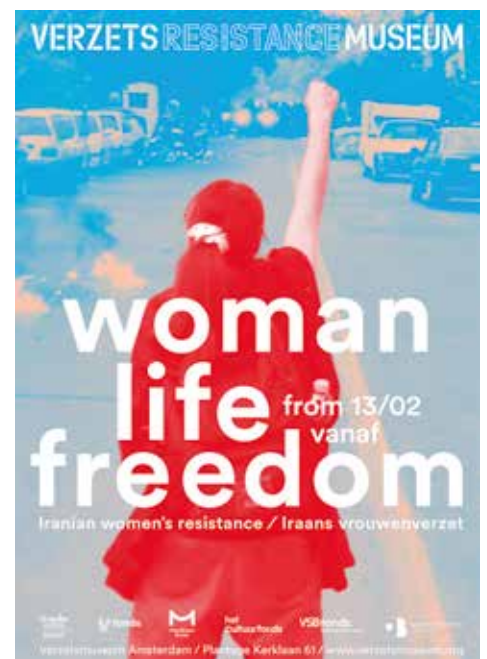
Vrouwen in Teheran zwaaien met hun hoofddoek en roepen leuzen tijdens een protest in 2022.

Iraans vrouwenverzet in het Verzetsmuseum

Onder de slogan 'Woman, Life, Freedom' gingen Iraniërs eind 2022 de straten op, wat uitgroeide tot een wereldwijde beweging.

Deze tentoonstelling belicht de veelzijdigheid van deze Woman, Life, Freedom-beweging en plaatst dit verzet in een lange historische context.

Centraal staan de kracht en veerkracht van vrouwen en andere Iraniërs die zich, ondanks grote risico's, verzetten tegen onderdrukking en ongelijkheid.

Beeld: Oguz Demir (instagram-oudemir)

Achter de stilte van seksueel misbruik

Aan de Universiteit Leiden wordt onderzocht of het hebben van een luisterend oor na seksueel misbruik samenhangt met minder psychische klachten. Ongeacht of het seksueel misbruik wordt onthuld, blijkt sociale steun een belangrijke beschermende factor, schrijft promovenda Kyra Verboon.

Door Kyra Verboon

Dertig procent van de mensen die seksueel misbruik meemaken deelt dit niet met mensen in hun omgeving. Niet direct nadat het is gebeurd, maar ook niet jaren later. Schaamte en schuldgevoelens spelen hierbij een belangrijke rol, evenals angst voor de reacties van anderen. De relatie met de pleger beïnvloedt vaak ook de beslissing om het misbruik al dan niet te onthullen. Wanneer de pleger iemand uit de directe omgeving is, wordt seksueel misbruik minder vaak en doorgaans later gedeeld, bijvoorbeeld vanwege bedreigingen of zorgen over de mogelijke negatieve gevolgen van onthulling voor de pleger of het gezin.

Sociale steun kan positieve effecten hebben, ongeacht of het seksueel misbruik onthuld is of niet

Hoewel er veel mensen zijn die hun ervaringen niet durven of willen onthullen, is deze groep logischerwijs moeilijk te bereiken en daardoor ondervertegenwoordigd in onderzoek. Aangezien het een aanzienlijk deel van de mensen betreft, is het van groot belang inzicht te krijgen in het welzijn van mensen die langdurig met een dergelijk 'geheim' leven.

Een van de nadelige gevolgen van het niet delen is dat de omgeving geen luisterend oor of andere steun kan bieden. Eerder onderzoek laat zien dat sociale steun een belangrijke beschermende factor is na het meemaken van traumatische ervaringen. Hoe meer steun mensen ervaren, hoe minder psychische klachten zij doorgaans rapporteren. Maar wat als de omgeving niet op de hoogte is

van het trauma? Wat betekent dat voor de ervaren steun en zijn beschermde effecten op mogelijke klachten?

Een buffer tegen psychische klachten

Deze vragen waren leidend in ons onderzoek naar een groep van 327 volwassenen die als kind seksueel misbruik hadden meegemaakt. Het merendeel van de deelnemers was vrouw (92%). Bij de meeste betrof het langdurig misbruik (91%) en was de pleger iemand uit de directe omgeving (89%), zoals een familielid. Deelnemers rapporteerden over hun misbruikervaringen, de mate waarin zij deze ervaringen gedeeld hadden, en met wie, hun sociale netwerk en psychische klachten. Op basis van deze gegevens werden drie groepen onderscheiden die ongeveer even groot waren. De eerste groep bestaat uit 96 deelnemers die hun ervaringen niet hadden gedeeld met vrienden of familie. De 114 deelnemers van de tweede groep hadden hun ervaringen met een selecte groep gedeeld, maar hielden ze voor anderen geheim. De laatste groep betrof 117 deelnemers die open waren over hun misbruikervaringen.

De resultaten van het onderzoek laten zien dat volwassenen die seksueel misbruik hebben meegemaakt in de kindertijd maar dit niet hebben onthuld, een kwetsbare groep vormen. Zij rapporteren niet alleen meer ervaringen van emotionele verwaarlozing en emotioneel misbruik in de kindertijd, maar hebben ook als volwassenen minder sociale steun, een kleiner sociaal netwerk en ernstigere trauma-, depressie- en angstklachten.

Daarnaast tonen de resultaten aan dat ervaren sociale steun een belangrijke beschermende factor is. In alle

Foto: Priscilla Du Preez, Unsplash

drie de groepen hangt een hogere mate van ervaren sociale steun samen met minder psychische klachten. Wat daarbij opviel is dat sociale steun positieve effecten kan hebben, ongeacht of het seksueel misbruik onthuld is of niet. De resultaten geven aan dat mensen die open zijn over ervaringen van seksueel misbruik minder traumagerelateerde klachten ervaren, maar dat sociale steun ook een positief effect heeft wanneer misbruikervaringen niet worden gedeeld. Of een onthulling ook daadwerkelijk gepaard gaat met

een afname van klachten, kunnen we op basis van dit onderzoek niet zeggen. Hiervoor is longitudinaal onderzoek nodig.

Naast de ervaren steun blijkt ook de structuur van het netwerk van belang. Deelnemers met een hecht netwerk waarin mensen zoals familie en vrienden elkaar kennen, ervaren minder psychische gevolgen. Mogelijk bevordert zo'n netwerk gevoelens van verbondenheid, wat een buffer vormt tegen psychische klachten.

Waarom onthullen niet vanzelfsprekend is

Een onthulling is niet voor iedereen of in iedere context altijd even passend of mogelijk. Zoals een deelnemer in het onderzoek aangaf:

‘Als jij voelt dat vertellen aan iemand niet helpt, doe het dan niet. Vertel het alleen aan iemand die je echt vertrouwt. Ik heb jarenlang spijt gehad dat ik het tegen familie had verteld.’

Juist voor deze mensen kan het belangrijk zijn om het te delen met iemand buiten het directe sociale netwerk. Clinici kunnen hun cliënten ondersteunen bij het opbouwen van een nieuw en ondersteunend netwerk, bijvoorbeeld een vriendengroep, kookklas of lotgenotengroep.

Wanneer mensen ervoor kiezen hun ervaringen van seksueel misbruik te delen, is het volgens de onderzoeksdeelnemers belangrijk dat zij ondersteund worden bij het nadenken over wie geschikte en betrouwbare personen zijn en bij het voorbereiden op mogelijke reacties. Een deelnemer aan het onderzoek benadrukt:

‘Als je het moeilijk vindt om het aan bepaalde personen te vertellen, kijk dan naar wie wel veilig voelt om mee te praten. Diegene zou je ook kunnen helpen om het aan anderen te vertellen. Zo deed ik dat ook en de steun die die veilige persoon toen gaf was fijn en belangrijk.’

Daarnaast gaven deelnemers concrete adviezen voor mensen die te horen krijgen over de misbruikervaring van een ander. Zo benoemde een deelnemer hoe essentieel emotionele beschikbaarheid is: ‘Probeer zelf rustig te blijven en je emoties te parkeren, hoe moeilijk ook.’ Een andere deelnemer noemde dat het belangrijk is om betrokken te blijven: ‘Er is niets zo eenzaam als het aan iemand vertellen en daarna niets meer te horen. Dus neem contact op, kom erop terug en vraag hoe het gaat.’

Zes maanden na het onderzoek vroegen we de deelnemers die aanvankelijk hadden aangegeven het seksueel misbruik niet te hebben gedeeld, opnieuw hoe het met hen ging. Een deel van hen had er in deze tussenliggende periode voor gekozen over het misbruik te spreken met hun omgeving, gemiddeld zo'n dertig jaar nadat het misbruik had plaatsgevonden. Anderen hielden het nog steeds voor zichzelf. In deze follow-up studie is gekeken of en hoe hun situatie was veranderd, onder andere in relatie tot het al dan niet delen van hun ervaringen. Deze gegevens worden gebruikt om beter inzicht te krijgen in de omstandigheden waaronder een

Niet iedereen kan of wil zijn ervaringen van seksueel misbruik delen

onthulling mogelijk helpend is. De resultaten van deze analyses worden op een later moment gepubliceerd.

Niet iedereen kan of wil zijn ervaringen van seksueel misbruik delen. Juist daarom is het belangrijk te erkennen dat een vermindering van klachten niet alleen afhankelijk is van een onthulling, maar ook van het ervaren van verbondenheid en steun. Het versterken van het sociaal functioneren en het opbouwen van een ondersteunend sociaal netwerk kan daarom altijd een waardevolle stap zijn, ook wanneer iemand ervoor kiest niet alles uit het verleden met de omgeving te delen.

Kyra Verboon is promovenda Klinische Psychologie aan de Universiteit Leiden.

MEER WETEN?

Het volledige, peer-reviewed paper ‘Behind the silence of undisclosed trauma: A social network study on support and well-being in the context of childhood sexual abuse’ is open access gepubliceerd in het wetenschappelijke tijdschrift *‘Child Abuse & Neglect’*. (doi.org/10.1016/j.chiabu.2025.107702)

OPROEP AAN BEHANDELAREN

Help mee met trauma-onderzoek!

Werk jij met jongeren van 10 t/m 18 jaar met traumagerelateerde klachten? Dan kunnen wij je hulp goed gebruiken bij een wetenschappelijk onderzoek van de Universiteit Leiden naar trauma-specifieke oudergedragingen bij jongeren met traumagerelateerde klachten.

Voor het valideren van een vragenlijst zijn we op zoek naar jongeren en hun ouders die een online vragenlijst invullen. De jongeren ontvangen daarvoor een kleine vergoeding.

Als behandelaar ontvang je, als daarvoor toestemming is gegeven, een terugkoppeling met scores op KJTS (klachtenlijst), EMBU (algemene oudergedragingen) en PTRQ (traumaspecifieke oudergedragingen). Voor meer informatie en om je aan te melden: mail naar k.e.verboon@fsw.leidenuniv.nl

ARQ Essay 2025

Een reis om de wereld in tachtig gesprekken

In dit ARQ-essay neemt klinisch psycholoog/ psychotherapeut Simone de la Rie de lezer mee in gesprekken die raken aan de menselijke kant van vluchten, verlies en veerkracht. In een tijd waarin tegenstellingen en polarisatie toenemen, nodigt ze ons uit om stil te staan bij de afstanden die we proberen te overbruggen en ervaringen die we met elkaar delen.

Hieronder volgt een fragment; het gehele essay is te lezen op de website van ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum (arq.org/kennis/arq-essay).

Het is dit jaar tachtig jaar vrede in West-Europa. Elders in de wereld zijn er echter nooit eerder zo veel conflicten geweest. Sinds ik als klinisch psycholoog en psychotherapeut bij ARQ Centrum⁴⁵ werk en ik veel getraumatiseerde vluchtelingen zie, zijn de cijfers van de United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) over vluchtelingen wereldwijd elk jaar toegenomen. Sommige vluchtelingen vinden de weg naar onze instelling voor de behandeling van complex trauma. Zij vertellen over onrecht en geweld. Ik luister naar hun ervaringen verbonden met een leefwereld op duizenden kilometers afstand, terwijl het verdriet juist heel nabij is. Ik probeer in onze gesprekken die duizenden kilometers te overbruggen, om het verdriet te helpen dragen. Maar is zo'n afstand wel te overbruggen?

Ik spreek wekelijks met Fatima uit Afghanistan. Mijn cliënte is op tijd het land ontvlucht na de vele bedreigingen aan haar adres vanwege haar strijd voor vrouwenrechten. Sinds de Taliban de macht hebben overgenomen in Afghanistan zijn mensenrechten steeds verder ingeperkt en zijn vrouwen monddood gemaakt. Hier kan

Fatima vrijuit praten. Ze vertelt me veel over de gebeurtenissen in haar land, als een spraakwaterval. Enerzijds lucht het haar op. Anderzijds merk ik dat ze boos is, dat "het Westen" toekijkt en niet ingrijpt, terwijl haar land ten prooi valt aan tribalisme. Ze spreekt haar moedertaal en wordt af en toe onderbroken door de telefonische tolk die vertaalt vanuit het Dari. Als ze vertelt over de angst en verdriet over haar familie die is achtergebleven in Kabul, zoekt ze naar woorden. Gevoelens verwoorden in een andere taal, zelfs als je al langer in Nederland woont, is erg moeilijk, maar in haar eigen taal gaat het evenmin vanzelf.

De tolk vertaalt wat Fatima probeert te zeggen, maar ergens loopt het gesprek niet helemaal synchroon. Soms lijkt het alsof niet alles vertaald wordt, en op andere momenten sluit het antwoord niet aan op de vraag. In de meeste psychotherapeutische gesprekken luister ik doorgaans naar wat er gezegd wordt, maar eigenlijk vaker naar wat tussen de regels door wordt gezegd en vooral naar wat er wordt verzwegen. Nu twijfel ik of het Fatima is of de onbekende derde aan de telefoon die woorden weg laat of juist tussen de regels woorden invlecht die niet gezegd zijn. Is het de leemte in de taal waardoor sommige woorden niet vertaald kunnen worden, of slecht bij benadering kunnen worden

omschreven, zodat Fatima's woorden zo verloren raken in de vertaling? Of is het de immense afstand in tijd en plaats van haar ervaringen die ook in ons contact een afstand schept en zij mij, noch dader, noch slachtoffer, maar als een "Westerse" omstander beschouwt? Iemand die slechts toekijkt en alles maar laat gebeuren? Ik vermoed echter dat de pijn van het verlies zo groot is dat niet alles gezegd wordt of kan worden. Ik zou haar graag willen verstaan, zodat ik meer naast haar kan staan.

Na alle gesprekken met cliënten uit Afghanistan, versta ik nog geen woord Dari. Het zangerige timbre blijft voor mij een onontwarbare kluwen van klanken, ook na zo veel jaren. Ik volg de melodie van Fatima's woorden, haar intonatie en het ritme van haar zinnen. En terwijl zij iets vertelt, buig ik iets naar voren en knik ik af en toe aandachtig, ook al heb ik geen idee wat ze zegt. Fatima lijkt dit te ervaren als een aanmoediging en opent zich. Ze vertelt meer persoonlijke ervaringen dan in onze eerste gesprekken. Ontkiemt er zo een basis van vertrouwen? Aanvankelijk niet zozeer door wat ik zeg, maar in hoe zij zich uitgenodigd voelt om bij haar ervaringen stil te staan? (Epistemisch) vertrouwen is toch de basis voor volwassenen om te onderscheiden wie de mensen zijn

van wie we op aan kunnen, door wie we ons gespiegeld en dus gezien voelen en met wie we een band kunnen aangaan.¹ Zo'n basis van vertrouwen kun je ervaren, welke taal je dan ook spreekt. Ook realiseer ik me dat ik vaak meen te begrijpen hoe Fatima zich voelt, ook als ze helemaal niets zegt. Als zij zich verdrietig in mijn kamer in de stoel laat vallen, is haar pijn onmiddellijk in de kamer. Ze vertelt veel in de houding, gebaren, in een blik tijdens een ontmoeting. De meeste communicatie is nochtans niet "talig" en de meeste mensen zijn in meer of mindere mate gevoelig voor die non verbale signalen, waardoor je in contact bij de ander kan aansluiten. Is dat ook hoe Fatima mijn non verbale reactie ervaart? Iemand hoeft dan niet zijn pijn in woorden te vatten, om zich gezien en gehoord te kunnen voelen. Het lijkt dan uiteindelijk minder uit te maken wat er precies gezegd wordt. Door empathie ontstaat begrip en ik ervaar meer nabijheid, de "we mode", een gedeelde ervaring van gezamenlijkheid.² Maar hoe weet je of dit echt een gedeelde ervaring is?

Simone de la Rie is klinisch psycholoog/psychotherapeut, P-opleider, universitair hoofddocent, senior onderzoeker bij ARQ Centrum⁴⁵ en de Open Universiteit.

VERDER LEZEN?

REFERENTIES

- 1 P. Fonagy and E. Allison. 'The role of mentalizing and epistemic trust in the therapeutic relationship.' *Psychotherapy*, 51(3), (2014): 372–380; P. Fonagy, et al. 'Culture and psychopathology: An attempt at reconsidering the role of social learning.' *Development and Psychopathology*, 34(4), (2021): 1205–1220.
- 2 Fonagy, et al. 'Culture and psychopathology', 1205–1220.

Het levensverhaal van Atie Luhulima-Mustamu

VERTREKKEN EN ALLES ACHTERLATEN

Door Isa Last

Foto: Elles Tuhusula

mevrouw Atie Luhulima-Mustamu

Dit verhaal maakt deel uit van het project Levensverhalen op het kruispunt, een samenwerking tussen ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum en Stichting Pelita. Het project legt via interviews, portretfoto's en geluidsopnames de levensverhalen vast van vrouwen uit voormalig Nederlands-Indië die de Japanse bezetting en de onafhankelijkheidsstrijd meemaakten. Na de onafhankelijkheid bouwden velen een nieuw leven op in Nederland. Deze verhalen vormen een vaak onderbelicht deel van onze nationale geschiedenis, bieden inzichten voor wetenschappelijk onderzoek en helpen dit erfgoed te bewaren voor toekomstige generaties.

Atie werd in 1939 geboren in Tual, op de Kei-eilanden, als tweede kind in het gezin. Het gezin groeide later verder uit: naast haar broertjes en zusjes werden ook drie pleegkinderen opgenomen. Haar vader werkte als onderwijzer en dominee, waardoor hij regelmatig werd overgeplaatst. Zo trok het gezin van standplaats naar standplaats en belandde uiteindelijk in Merauke, voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea. Het gezin had het niet breed. Water en hout moesten dagelijks worden gehaald om te kunnen koken.

In Merauke leek de oorlog in eerste instantie ver weg. Doordat de geallieerden er gestationeerd waren, was

er voldoende voedsel. Toch waren er momenten van spanning: Japanse vliegtuigen vlogen over, soms vielen er bommen. Dan moest het gezin uitwijken naar het binnenland, naar binnenposten als Po Epe en Alatepi. Voor de kleine Atie betekende dat vooral lange voet- of prauwtochten naar school.

'Als we van Po Epe naar Okaba gingen, moesten we lopen. De kleintjes werden dan op de schouders van de oudere leerlingen gedragen, dwars door moerassen en rivieren.'

Na de Japanse capitulatie keerde het gezin terug naar Merauke. In december 1949 werd de soevereini-

niteit overgedragen aan Indonesië. Voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea viel echter buiten deze overdracht en bleef onder Nederlands bestuur.

De vader van Atie werd telkens naar nieuwe posten gestuurd, terwijl de kinderen bij hun tante in Merauke bleven om naar school te kunnen. Atie volgde de Europese Lagere School, waar ze te maken kreeg met pesterijen en discriminatie door kinderen van Hollandse militairen en ambtenaren.

Ondanks die omstandigheden wist Atie in 1955 haar lagere school-examen te halen. Middelbaar onderwijs was alleen in Hollandia (het huidige Jayapura, hoofdstad van Papoea) mogelijk, maar dat was te duur voor het gezin. Daarom begon ze op haar vijftiende met werken als administratief medewerker op het residentiekantoor in Merauke. Het waren drukke, maar ook levendige jaren. Regelmatig meerde er een marineschip aan en werden er feesten georganiseerd, waar werd gedanst, gezongen en gelachen.

In Merauke leerde Atie ook haar man kennen. Hun leven kreeg echter plots een wending toen begin jaren '60 de politieke situatie verslechterde: Indonesische troepen namen steeds meer controle over Nederlands-Nieuw-Guinea en maakten het gevaarlijk voor iedereen die verbonden was aan het Nederlandse bestuur of de kortstondige, zelf uitgeroepen Republiek der Zuid-Molukken (RMS). Indonesische parachutisten landden en de ene na de andere familie vertrok. Atie's man werkte voor de RMS, wat hen extra kwetsbaar maakte. Er gingen geruchten over arrestaties en gevangnissen. Toen een bekende haar vroeg of ze met een groep naar Nederland wilde reizen, aarzelde ze niet. Binnen een week moest ze haar spullen pakken, al mocht er maar weinig mee in de kleine kisten die waren toegestaan.

'Tja, wat moesten we doen? Gewoon vertrekken en alles achterlaten.'

In 1962 stapte Atie, zwanger van haar eerste dochter, op het vliegtuig naar Nederland. Het was een lange reis met veel overstappen. Haar familie en man konden niet direct mee en volgden later per boot. Atie belandde na veel verplaatsingen uiteindelijk in Den Haag. Ondanks de koude winter en de kille ontvangst viel de overgang naar Nederland haar niet zwaar. Op het residentiekantoor

had ze al veel met Nederlanders samengewerkt en hun manier van denken en doen leren kennen, waardoor ze zich snel aanpaste.

Samen met haar man kreeg ze drie kinderen, waaronder een tweeling. Religie, meegekregen van haar vader de dominee, bleef altijd een belangrijk fundament. Ze voedde haar kinderen gelovig op, en allen deden belijdenis. Toen de kinderen naar de middelbare school gingen, ging ze weer aan het werk. Tot aan haar pensioen werkte ze in de keuken van een bejaardentehuis. Na het overlijden van haar vader werd haar moeder ziek, en heeft

Atie tien jaar lang voor haar gezorgd.

'Ik laat de Heer mijn leven leiden.'

In 1995 keerde ze voor het eerst terug naar Indonesië, samen met haar familie. De reis bracht haar terug in Merauke. Alles bleek inmiddels veranderd: grote hotels stonden daar waar vroeger kennissen woonden. Ook keerde ze meermaals terug naar Ambon, waar nog altijd familie woont. Daar ervoer ze opnieuw de verbondenheid met haar Molukse wortels, waaronder het pelaschap – een eeuwenoude broederschapband tussen dorpen.

De band met haar gemeenschap gaat nooit verloren, waar ze ook woont. In Nederland bleef Atie altijd contact houden met andere families uit voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea. Er werden reünies georganiseerd en via Stichting Pelita vond ze lotgenoten en vrienden. Bij een speciale bijeenkomst voor bestuursambtenaren uit voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea zag ze zelfs haar oude collega's weer terug.

Na het overlijden van haar man bleef Atie vol energie en betrokkenheid. Ze zoekt verbinding en zet zich in voor anderen. Vrijwilligerswerk, koersbal, sjoelen en korte uitstapjes of treinreizen door Nederland vullen haar dagen met betekenis en plezier.

'Houd rekening met de medemens en geef je naasten liefde. Dan is het goed.'

Isa Last is beleidsonderzoeker/adviseur bij ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld.

Littekens uit je jeugd

Hoe jeugdtrauma je vormt - en hoe herstel mogelijk is

Christiaan Vinkers

UITGEVERIJ PROMETHEUS 2026, 296 PAGINA'S, ISBN 9789044659023

In dit boek wil Christiaan Vinkers laten zien wat jeugdtrauma is, en vooral wat het niet is. In het dagelijks leven komt het begrip steeds vaker voorbij, maar het is niet altijd duidelijk wat er precies mee bedoeld wordt en wat de gevolgen ervan zijn later in het leven. In dit boek combineert Vinkers wetenschappelijke kennis over jeugdtrauma met persoonlijke verhalen van mensen waarvan het leven door jeugdtrauma is gevormd. Deze verhalen tonen ook aan dat herstel mogelijk is: 'Wie met littekens opgroeit, kan verder groeien.'

Religie, identiteit en conflict

De morele rechtvaardiging van geweld

Lucien van Liere

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS 2026, 328 PAGINA'S, ISBN 9789048573431

Waarom plegen mensen geweld en hoe rechtvaardigen zij dit? Van Liere onderzoekt deze complexe vraag vanuit een vernieuwend perspectief: geweld komt vaak voort uit een moreel oordeel dat is verbonden met (religieuze) gemeenschappen waar daders zich mee identificeren. Deze gemeenschappen worden door de geweldplegers vaak gezien als kwetsbaar en bedreigd, waardoor zij zich genoodzaakt voelen tot actie en hun geweld als rechtvaardig zien. De auteur introduceert recente theorieën over geweld vanuit diverse disciplines en biedt aan de hand van korte, prikkelende casestudy's inzicht in de manieren waarop geweldplegers hun acties legitimeren.

Vrouwen die oorlog zien

Oekraïens dagboek

Victoria Amelina

ISVW UITGEVERS 2026, 320 PAGINA'S, ISBN 978908343699

Op 1 juli 2023 overleed Victoria Amelina. Een paar dagen eerder was ze ernstig gewond geraakt door een Russische raketaanval op een pizzeria in het oosten van Oekraïne, waar ze met een aantal internationale schrijvers aan het eten was. Sinds de Russische inval in 2022 legde Victoria Amelina de oorlog in Oekraïne vast. Ze fotografeerde de ruïnes van scholen en culturele centra, en nam getuigenissen op van overlevenden en ooggetuigen. Het manuscript dat ze achterliet bij haar dood, is verwerkt tot dit boek. Het voorwoord is van Margaret Atwood en Eva Peek heeft een nawoord geschreven.

Gevangen in het Oranjehotel

Tânia Alexandra Cardoso, Gemma Plum, Nova de Hoo, Sterric, D'Avellonne van Dijk, Guido van Driel, Jan Vriens en Pieter Brouwer

SCRATCH BOOKS 2026, 120 PAGINA'S, ISBN 9789493449039

In deze eerste graphic novel van het Nationaal Monument Oranjehotel staan acht korte stripverhalen, die op creatieve wijze een nieuwe blik bieden op de vele gebeurtenissen die zich tijdens de Duitse bezetting binnen, maar ook buiten, de muren van het Oranjehotel hebben afgespeeld. De verhalen gaan over de gevangenen en hun zeer verschillende achtergrond, hun bewakers, over het thuisfront, de nabestaanden, en hun interacties. Naast deze verhalen bevat het boek een uitgebreid essay door Maia Bijl en Bram Groenteman, respectievelijk conservator en projectleider, en een voorwoord van Anke van der Laan (tot 2026 directeur van NM Oranjehotel).

Burgemeester in oorlogstijd

De strijd in de naoorlogse tribunalen

Hans Anker

UITGEVERIJ COSSEE 2026, 400 PAGINA'S, ISBN 9789464522495

Hanton Pieter Kleppe was tijdens de bezetting burgemeester van Sint Philipsland. Tijdens de Slag om de Schelde in 1944 raakt hij zwaargewond. Bij terugkeer in Sint Philipsland werd hij beschuldigd van oorlogsmisdaden en na de bevrijding volgde een jarenlange strijd om eerherstel. Burgemeester in oorlogstijd is het waargebeurde verhaal van Kleppe, maar ook het veel grotere Nederlandse verhaal over verraad, loyaliteit en rechtvaardigheid, over bijzondere rechtspleging en zuivering in de bestuurlijke chaos na de bevrijding.

Oorlog en vrijheid in drie generaties

De doorwerking van de Tweede Wereldoorlog binnen families

Sophie van den Bergh, Iris van Huis en Matthijs Kuipers (Red.)

NATIONAAL COMITÉ 4 EN 5 MEI, 2026, 148 PAGINA'S, ISBN 9789077294451

In deze meerjarige studie van het Nationaal Comité 4 en 5 mei worden verschillende generaties binnen families bevraagd naar de herinneringen, verhalen en beelden van het Tweede Wereldoorlogverleden die bij hen leven, en hoe zij vrijheid en onvrijheid beleven. De studie richt zich daarbij in meerdere deelstudies op families uit verschillende herinneringsgemeenschappen. Het boek is zowel digitaal als in papieren vorm kosteloos te verkrijgen via de website van het Nationaal Comité (www.4en5mei.nl/onderzoek/oorlog-en-vrijheid-in-drie-generaties).

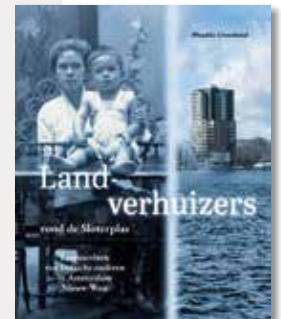
Landverhuizers rond de Sloterplas

Levensreizen van Indische ouderen in Amsterdam Nieuw-West

Wendela Gronthoud

GRONTHOUD UITGEVERIJ 2026, 276 PAGINA'S, ISBN 9789465333014

Na de Tweede Wereldoorlog kwamen naar schatting driehonderdduizend Indische Nederlanders naar Nederland. Velen van hen probeerden een nieuwe start te maken in het 'licht, lucht en ruimte' van de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam. Wendela Gronthoud werd als enige uit haar gezin in Nederland geboren. Ze groeide op met de herinneringen aan 'daar' – uitgesproken én onuitgesproken – en woont inmiddels meer dan twintig jaar in Amsterdam Nieuw-West. Voor deze publicatie ging zij op zoek naar de verhalen van die eerste generatie. Naast de papieren uitgave, is het boek gratis als pdf te downloaden: tinyurl.com/Landverhuizers

New Perspectives on Healing Collective Trauma

Towards Social Justice and Communal Well-Being

Scherto R. Gill (Ed.)

ROUTLEDGE 2025, 266 PAGINA'S, ISBN 9781041011804

Dit boek onderzoekt hoe historische onrechtvaardigheden, met name slavernij, kolonialisme en systemisch racisme, vandaag de dag nog steeds invloed hebben op samenlevingen. Door interdisciplinaire perspectieven te verzamelen, biedt het praktische strategieën en hoopvolle verhalen die laten zien hoe samenlevingen van diepgewortelde verdeeldheid naar gezamenlijk herstel kunnen bewegen.

Dit boek is als open access toegankelijk via de link: <https://bit.ly/46FCCA2>

De publieke tribune # 217

Geen plaats voor verraders

HUMAN 2026

Hoe herstel je een rechtsstaat als de pijn van oorlog nog zo vers is? Na de bevrijding in 1945 likt Nederland de wonden en probeert het orde en recht te herstellen. Maar het zuiveren van de Nederlandse maatschappij van collaborateurs en het nazi-gedachtengoed gaat al gauw gepaard met willekeur, stigmatisering en geweld. In deze aflevering van *De publieke tribune* blikt presentator Nathan de Vries met nabestaanden en historici terug op dit onderbelichte hoofdstuk uit onze geschiedenis.

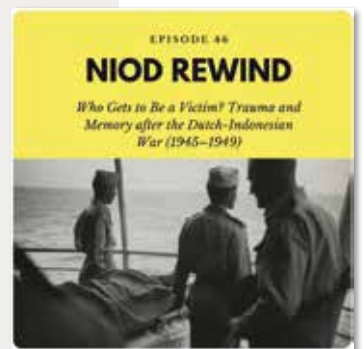

Who gets to be a victim? Trauma and memory after the Dutch-Indonesian war

Anne van Mourik en Susie Protschky

NIOD REWIND #46, 2026

Wat betekent trauma voor daders? Hoe komt trauma tot uiting in het dagelijks leven en in het politieke discours? En hoe wordt het soms gebruikt om slachtofferverhalen te creëren die eigenlijk bedoeld zijn om de vragen over verantwoordelijkheid te verzachten? In deze Engelstalige podcast gaat Anne van Mourik in gesprek met Susie Protschky (Vrije Universiteit Amsterdam) om het trauma van daders te onderzoeken in de nasleep van de Indonesische Onafhankelijkheidsoorlog tussen Nederland en Indonesië.

Villa Propaganda

Het landhuis van Joseph Goebbels

DOCS # 271 - NTR, VPRO 2026

De villa die Nazi-propaganda minister Joseph Goebbels liet bouwen in Wandlitz, 40 kilometer ten Noorden van Berlijn, is al jaren een blok aan het been van het gemeentebestuur van Berlijn. Het pand werd na WOII bovendien gebruikt als opleidingsinstituut voor de communistische partij van de DDR. Niemand wil zijn vingers branden aan een nieuwe bestemming voor deze historisch beladen plek. Makers Hasan Evrengun en Joost Wilgenhof hebben wel een idee: een pop-up museum over propaganda toen en nu. Een museum waar mensen kunnen ervaren dat de manier waarop informatie wordt gepresenteerd meer effect heeft dan wij denken.

Dichter aan het front

Michiel Driebergen, Edwin Koopman en Kateryna Shutalova

VPRO 2025

Wat doet oorlog met je? Hoe kun je in de loopgraven van Oekraïne nog mens blijven? En, hoe vertel je over indringende ervaringen van het front: die 'andere zone' waar de wetten van het normale leven niet gelden? Aflevering 4 van deze podcastserie gaat over Roman. Soldaten aan het front lopen zware trauma's op. Roman Kandybur is militair psycholoog en leert militairen omgaan met heftige oorlogservaringen. Zelf blijft hij vrolijk en optimistisch. Ook al weet hij dat de mentaal opgelapte soldaten terug moeten naar de linies en dan groot risico lopen om te sneuvelen.

Wankelende wereldorde en de kwetsbaarheid van maatschappelijke positie

Dat de wereld de laatste jaren toenemend wankel en gespannen aanvoelt, is voor velen een herkenbaar sentiment. Een gespannen wereldorde is dan ook geen abstract geopolitiek begrip, maar een emotie die doorwerkt in het dagelijks leven, in relaties, en in de spreekkamer. Oorlogen, polarisatie, en verschuivende machtsverhoudingen confronteren met existentiële vragen over veiligheid, rechtvaardigheid en positie. Wij leven in een tijd waarin zekerheden minder stabiel lijken dan voorheen. Machtsverhoudingen verschuiven, identiteiten worden herijkt, en dreiging is voor velen geen vaag gevoel meer. Wat betekent dat voor hoe wij onszelf en elkaar zien? Wat gebeurt er wanneer positie minder vast blijkt dan gedacht?

In dit katern benaderen twee bijdragen deze vragen vanuit verschillende invalshoeken. Eerst verkent prof. dr. Marieke Liem in haar column hoe statusdynamieken en veranderende genderverhoudingen samenhangen met dodelijk geweld tegen vrouwen (femicide) in Nederland. Vervolgens reflecteert dr. Iryna Frankova in de supervisie rubriek op de psychologische impact van aanhoudende oorlog en crisis, en op de klinische implicaties daarvan. Wat beide bijdragen verbindt, is de kwetsbaarheid van (maatschappelijke) positie. In het geval van femicide gaat het veelal om maatschappelijke en relationele statussen die het risico op het voorkomen van

Illustratie: DALL-E

femicide kunnen vergroten. In het geval van oorlogsdreiging gaat het vaak om existentiële veiligheid en verbondenheid. In beide gevallen zien we hoe externe spanningen zich vertalen naar innerlijke en interpersoonlijke processen. Voor hulpverleners betekent dit dat de spreekkamer steeds vaker een plek wordt waar mondiale ontwikkelingen, sociale structuren, en persoonlijke kwetsbaarheid samenkomen. De gespannen wereldorde wordt een actieve factor in hoe zowel cliënten als hulpverleners denken, voelen, en handelen. Misschien vraagt deze tijd van toenemende wereldspanningen om hernieuwde aandacht voor onze eigen positie als professionals. Hoe kunnen wij helder blijven in onze analyses zonder te veroordelen en te verharden? Hoe kunnen wij structurele spanningen erkennen, zonder individuele verantwoordelijkheden uit het oog te verliezen? Hoe wij luisteren en duiden in de spreekkamer doet ertoe. Juist in tijden van maatschappelijke spanning wordt onze manier van kijken en spreken onderdeel van de maatschappelijke werkelijkheid die wij mede vormgeven.

Dr. Janne Punski-Hoogervorst, MD PhD, is therapeut en oprichter van het Montreal Center for Logotherapy, onderzoeker aan de Universiteit van Haifa, en bestuurslid communicatie bij de NtVP.

Over de NtVP

De Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma (NtVP) is een onafhankelijke vereniging, die streeft naar continue kwaliteitsverbetering op het gebied van psychotraumatologie voor diegenen die zich professioneel of binnen een professionele organisatie met psychotrauma bezighouden.

De NtVP maakt deel uit van de Europese vereniging voor Psychotrauma (ESTSS). De ESTSS heeft verbindingen met een groot aantal nationale verenigingen, waardoor een Europees breed netwerk van Psychotrauma verenigingen ontstaat.

COLOFON

Dit katern wordt verzorgd door de werkgroep Communicatie van de Nederlandstalige Vereniging voor Psychotrauma.

Redactie NtVP Katern: Janne Punski-Hoogervorst, Greta Piwanski

Contact: communicatie@ntvp.nl

© NtVP 2026

Statusdynamieken, masculiniteitscrisis en dodelijk geweld tegen vrouwen

Het doden van vrouwen in Nederland

Femicide is het doden van iemand vanwege het vrouwelijke gender. Academisch gezien is de operationalisering hiervan lastig, omdat het niet altijd mogelijk is het begrip duidelijk af te kaderen. In weinig gevallen weten we zeker of een vrouw louter is gedood om haar vrouw-zijn. Daarnaast is het vaak moeilijk om het specifieke motief te achterhalen; denk bijvoorbeeld aan talloze onopgeloste zaken, of situaties met ontkennende verdachten. Om dit soort moeilijkheden te omzeilen, spreken wij van femicide wanneer er sprake is van moord of doodslag op een vrouwelijk slachtoffer.

Met de Femicide Monitor hebben we een register gecreëerd om de aard en omvang van femicide in Nederland bij te houden. In deze monitor worden moorden en doodslagen met een vrouw als slachtoffer vanaf 2014 geregistreerd. Er vallen (ex-)partnerdodingen, moederdodingen, kinderdodingen, dodingen in de context van eerderrelateerd geweld, seksuele dodingen, roofmoorden, maar ook minder uitgesproken voorbeelden onder. De Monitor hanteert daarom een relatief brede definitie: elk geval van het om het leven brengen van een vrouw. Zo'n tool ontbrak tot heden, maar is noodzakelijk om antwoord te kunnen geven op de vraag

hoe vaak en in welke contexten femicide in Nederland voorkomt. Met de Monitor kunnen we ontwikkelingen observeren die relevant zijn voor wetenschappelijk onderzoek, beleidsmakers en om het algemene publiek inzicht te geven in het voorkomen van femicide. De Monitor baseert zich op een pakket aan bronnen, waaronder politiedata, data van het Openbaar Ministerie en de Raad voor de Rechtspraak. Uit ons onderzoek blijkt dat er tussen 2014 en 2024 in Nederland 448 vrouwelijke slachtoffers van moord en doodslag waren¹, ofwel rond de 40 vrouwen per jaar.

Mythen rond femicide

Het is belangrijk om niet te vergeten dat femicide breder is dan alleen (ex-)partnerdoding. Zestig procent van alle vrouwen die om het leven worden gebracht, worden door een (ex-)partner gedood. Maar 40% wordt door iemand anders om het leven gebracht, denk aan familieleden, burens, of in de context van een overval. In werkelijkheid is het vraagstuk, ook wat betreft interventies, complexer: effectieve preventie vraagt om een brede benadering waarin maatschappelijke factoren en structurele kwetsbaarheden worden meegenomen. Een eenzijdige focus op de strafrechtketen doet geen recht aan die complexiteit. De laatste mythe is dat femicide nu vaker voorkomt dan “vroeger”. In de jaren ‘90 was het femicidecijfer ongeveer twee keer zo hoog als nu. Na een halvering in de jaren ‘00, zien we in de afgelopen tien jaar juist een plateau in het voorkomen van femicide.

Herkennen van risico

Omdat femicide zo’n breed begrip is, zijn de risicofactoren ook erg divers. We hebben het immers over heel veel verschillende typen moord. (Ex-)partnerdoding is een subtype van femicide waar veel aandacht naar uitgaat. Bij (ex-)partnerdoding, uitgaande van een traditionele hetero cis man-vrouwrelatie, is één van de belangrijkste risicofactoren het verlies van status. Dit zien we bijvoorbeeld in relaties die in het begin gekenmerkt worden door een duidelijk statusverschil. Wanneer dat statusverschil begint te verschuiven, bijvoorbeeld wanneer de mannelijke partner arbeidsongeschikt raakt, of wanneer de vrouwelijke partner juist in status stijgt door factoren zoals werk of een grotere sociale kring, zien we dat het risico op (ex-)partnerdoding stijgt. Zo’n toenemend risico kan zich in de eerste instantie uiten in kleinerend gedrag, zoals het isoleren van de vrouw door haar te weerhouden van sociaal contact. Een andere belangrijke risicofactor voor (ex-)partnerdoding is eerder fysiek geweld in de relatie, zoals verwurging, wat met stip op één staat als belangrijkste risicofactor. Daarnaast moeten we ook maatschappelijke factoren, die met elkaar samenhangen, niet vergeten: genderongelijkheid, economische omstandigheden, schulden, psychische problema-

tië en verslavingsproblematiek, vormen allemaal risicofactoren voor femicide.

Een andere interessante risicofactor voor femicide is ook de zogeheten masculiniteitscrisis. De maatschappij is oorspronkelijk ontworpen volgens een relatief traditioneel patroon: eeuwenlang was het zo dat, als je als man geboren werd, je automatisch een hogere status kreeg op het gebied van werk, inkomen en sociale positie, in vergelijking met vrouwen. We leven nu in een tijd waarin dat niet meer vanzelfsprekend is. Met het wegvallen van die automatische status op basis van gender, en dus het verval van de automatisch hogere status van mannen, zien we ook de opkomst van de manosphere. De manosphere is een collectieve term voor een (online) subcultuur waarin masculiniteit en het terugwinnen van een automatisch hoge status door het man-zijn centraal staan. Door de groeiende gendergelijkheid zien we dat een bepaalde groep mannen in dit status-vacuüm juist inspiratie en erkenning van de manosphere vinden. We zien parallellen tussen de opkomst van de manosphere, en geweld tegen vrouwen vanuit statusverlies. Je zou kunnen spreken van een soort wet van communicerende vaten: mannen die, vanuit hun verlies aan status, hun toevlucht nemen tot geweld tegen vrouwen om het statusverschil te herstellen en terug te claimen. Femicide is daarvan een extreme afgeleide.

Prof. dr. Marieke Liem

is criminoloog en hoogleraar Veiligheid en Interventies aan de Universiteit Leiden. Haar werk richt zich op dodelijk geweld, in het bijzonder femicide, en analyseert verschillende perspectieven en relatiedynamieken om te begrijpen hoe dit geweld ontstaat.

Prof. dr. Marieke Liem

REFERENTIE

- 1 Liem, M., Breen, J. van, & Turpijn, E. (2025). Femicide in Nederland: een empirisch overzicht. *Justitiële verkenningen*, 51(3), 71-92. doi.org/10.5553/JV/016758502025051003005

SUPERVISIE

In de Supervisie rubriek beantwoorden experts uit het netwerk van de NtVP uw vragen over onderwerpen uit het brede werkveld van de psychotraumazorg. Hebt u een vraag over indicatiestelling, behandeling of wetenschap over psychotrauma? Stuur hem naar communicatie@NtVP.nl onder vermelding van Impact Supervisie.

De vraag

Hoe kunnen hulpverleners cliënten ondersteunen die psychisch geraakt zijn door crises en aanhoudende oorlog?

Antwoord van de expert

Piekeren over dierbaren in een oorlogsgebied

Wat er gebeurt met dierbaren is psychologisch vaak even belangrijk als wat onszelf overkomt. Wij zijn geen geïsoleerde individuen, maar zijn met elkaar verbonden via relaties die ons zowel kunnen dragen als met angst kunnen vullen. Manieren vinden om informatie te delen en op de hoogte te blijven is daarom cruciaal. Mensen kunnen over continenten vluchten om aan gevaar te ontsnappen, maar onze banden nemen we altijd met ons mee. Juist daarom is het belangrijk deze verbindingen te blijven voeden en in contact te blijven, zelfs onder urgente omstandigheden. Verbinding met mensen die dergelijke ervaringen hebben, kan een krachtige bron van steun zijn.

Angst en zorgen om dierbaren in een oorlogsgebied zijn begrijpelijk en normaal, maar er zijn manieren om te voorkomen dat deze stress iemands gedrag volledig beheerst. Er bestaan bijvoorbeeld zelfhulptools met het doel om mensen te ondersteunen, zoals *Doing What Matters in Times of Stress*

(DWM): een digitale stressmanagementgids, ontwikkeld door de Wereldgezondheidsorganisatie, gebaseerd op Acceptance and Commitment Therapy (ACT). Het kernprincipe is dat onderdrukking van ongewenste gedachten en gevoelens averechts werkt. DWM leert mensen deze, voornamelijk middels mindfulness, toe te laten zonder erdoor gedomineerd te worden, en tegelijk te handelen naar hun waarden.

Indirecte blootstelling aan oorlogsgerelateerde stress via nieuwsuitzendingen en sociale media, kunnen gevoelens van angst, schok en bezorgdheid veroorzaken. Media-aandacht voor gewapende conflicten, vooral op sociale media, kan gemakkelijk leiden tot desinformatie, geruchten en speculatie, wat angst en stress verder aanwakkert. Idealiter draagt nieuwsvoorziening bij aan het verminderen van stress door feiten te bieden, zich te houden aan journalistieke standaarden, en waarschuwingen te geven bij mogelijk schokkend beeldmateriaal. Nieuwsvoorziening zou gericht moeten zijn op educatie en het stimuleren van hulpzoekend gedrag. Verantwoord omgaan met nieuwsconsumptie en het beperken van sociale media blootstelling, samen met bovengenoemde strategieën, kan helpen om constante zorgen over dierbaren in oorlogsgebieden te temperen.

Schuldgevoelens over eigen veiligheid

Schuldgevoel is een veelvoorkomende posttraumatische

Foto: Freepik

ervaring, zelfs wanneer mensen weinig invloed hebben op de omstandigheden. Vluchtelingen voelen zich vaak schuldig tegenover degenen die zijn achtergebleven in oorlogsgebieden. Op vergelijkbare wijze kunnen mensen die in conflictgebieden leven schuldgevoelens ervaren ten opzichte van mensen aan het front. Ook militairen kunnen schuld ervaren omdat zij hebben overleefd. Het lijkt alsof er tijdens oorlog geen ontsnappen is aan schuldgevoelens. Dit fenomeen staat bekend als *survivor's guilt*. Dit gevoel is vaak verbonden aan de overtuiging dat het leven van een ander is opgeofferd voor het eigen voortbestaan.

Overlevenden rapporteren vaak een sterke wens om hun overleving op de een of andere manier te compenseren. Vanuit een evolutionair perspectief zou overlevingsschuld kunnen bijdragen aan groepscohesie, het verminderen van onderlinge competitie, en het bevorderen van altruïstisch gedrag. Dergelijke gevoelens kunnen leiden tot hulpgedrag, versterking van sociale steun en uiteindelijk bijdragen aan posttraumatische groei. Er bestaat echter nog geen eenduidig bewijs dat het stimuleren van deze reparatiedrang binnen individuele therapie helpend is. Sommige professionals waarschuwen dat dit de overtuiging van iemand kan versterken dat diegene iets verschuldigd is aan anderen. In oorlogstijd kunnen de ervaringen echter wezenlijk verschillen. Wanneer het voortbestaan van een hele groep op het spel staat, kan anderen helpen ook een copingstrategie zijn. Dit versterkt zowel het gevoel van persoonlijke effectiviteit als de effectiviteit op groeps- of collectief niveau.

Tijdens aanhoudende crises kunnen therapeuten verschillende strategieën inzetten om cliënten te ondersteunen. Het normaliseren en valideren van schuldgevoelens, in combinatie met het bevorderen van constructief altruïstisch gedrag, kan bijzonder effectief zijn bij het begeleiden in tijden van voortdurende crisis.

Hoop en psychologische veerkracht

Langdurige stress komt voor tijdens oorlogen, pandemieën, en stedelijk geweld, maar ook binnen gewelddadige of dysfunctionele gezinnen. Veerkracht en kunnen omgaan met tegenslagen zijn inherent aan de menselijke natuur. Hoewel ieder mens sporen van veerkracht in zich draagt, moeten deze soms worden gecultiveerd, geactiveerd, beschermd, en ondersteund worden door bewuste keuzes, handelingen en hoop. Met andere woorden: benaderingen moeten helpen om de impact van stressoren op gevoelens te beperken en effectief copinggedrag te ondersteunen.

We spreken van effectieve coping wanneer:

- we in staat blijven om te doen wat er van ons gevraagd wordt op het werk, op school, of thuis;

- we, hoewel emoties ons soms kunnen overweldigen, niet voortdurend volledig door emoties worden beheerst;
- we na verloop van tijd realistischer worden en onze verwachtingen beter afstemmen op de nieuwe realiteit, waarin niet alle verwachtingen worden vervuld, en we weer successen ervaren in plaats van enkel mislukkingen;
- we, ondanks fouten in onze inschattingen of plannen die niet het gewenste resultaat opleverden, onszelf niet voortdurend verwijten maken en een positief zelfbeeld behouden;
- en we ons vermogen behouden om warmte en betekenis te ervaren in contact met anderen: bijvoorbeeld kunnen lachen om grappen, onze dierbaren omhelzen, en hun nabijheid en genegenheid voelen.

Interventies voor mensen in langdurige en aanhoudende crises dienen te worden afgestemd op persoonlijke doelen, prioriteiten, behoeften en beschikbare hulpbronnen, met een focus op het versterken van copingeffectiviteit in plaats van het direct behandelen van traumagerelateerde klachten.

REFERENTIES

Shalev, A. Y. (2022). *Surviving Warfare Adversities. A Brief Survival Advice for Civilians Under War Stress. Psychosomatic Medicine and General Practice*, 7(1): e0701357. doi.org/10.26766/pmgrp.v7i1.357

Danieli, Y. (2023) *Multigenerational Legacies of Trauma. Psychosomatic Medicine and General Practice*, 8(1): e0801409. doi.org/10.26766/pmgrp.v8i1.409

Murray, H., Pethania, Y., & Medin, E. (2021). *Survivor guilt: a cognitive approach. The Cognitive Behaviour Therapist*, 14, e28. doi.org/10.1017/S1754470X21000246

Shalev, A. Y. (2026). *Evaluating Traumatic Stress During Prolonged Disruptive Events. In Digital Innovations for the Prevention and Treatment of PTSD in Military Contexts. Vermetten, Frankova et al. (Eds.) (pp. 22-28). IOS Press. doi.org/10.3233/NHSDP250077*

Frankova, I., & Sijbrandij, M. (2025). *Preventing common mental health problems in war-affected populations: the role of digital interventions. Frontiers in Digital Health*, 7, 1586030. doi.org/10.3389/fdgth.2025.1586030

OVER DE EXPERT

Dr. Iryna Frankova, MD, PhD, is senior onderzoeker and psycholoog bij ARQ, Nationaal Psychotrauma Centrum. Daarnaast is zij postdoctoraal onderzoeker bij de afdeling Klinische, Neuro-, en Ontwikkelingspsychologie van de VU Amsterdam. Haar onderzoek en klinische praktijk richten zich op de impact van voortdurende traumatische stress op de mentale gezondheid van de door oorlog en tegenspoed getroffen Oekraïense bevolking.

Dr. Iryna Frankova

IN DE SCHADUW

GEVANGENIS SCHEVENINGEN 1945-1950

VAN DE BEVRIJDING

 nationaal
monument
Oranjestad

Nationaal Monument Oranjestad
Van Alkemadeaan 1258, Den Haag

ORANJESTAD.ORG

 fonds

Den Haag

NU TE ZIEN

~~GEEN PLAATS VOOR VERRADERS~~

17 JAN 2026 - 3 JAN 2027

Een tentoonstelling over opvang, recht
en wraak in de chaos na de bevrijding.

KAMPAMERSFOORT.NL

 fonds